

КОНЦЕПТЪТ СЪДБА И НЕГОВИТЕ НАЗВАНИЯ В МИТОЛОГИЧЕН АСПЕКТ

Доц. д-р Мая Александрова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

В работата се разглежда понятието „концепт“, отнесено към съдбата като висша сила, която предопределя човешкия живот, и персонифицирането на тази сила в божество/божества. Проследява се разпространението и развитието на митологичните представи за съдбата в различни традиции. Разглеждат се названията за „съдба“ в езиците, като се използва езиков, етнолингвистичен и културологичен материал. Установяват се общи модели между названията на съдбата и представите за нея (или божествата, свързани с нея) в езиците от Европа и Близкия Изток. Сред най-впечатляващите общи модели са тези за съдбата като част, дял, съдбата и словото (изречено или записано), съдбата като неотменима присъда, съдбата като случайност и др.

В работата се разглежда понятието «концепт» в его отнесенности к судьбе как высшей силе, предопределяющей жизнь человека, и к персонификации этой силы в божестве/божествах. Проследивается распространение и развитие мифологических представлений о судьбе в разных традициях. Названия «судьбы» в соответствующих языках анализируются на языковом, этнолингвистическом и культурологическом материале. Обнаруживаются общие модели между названиями судьбы и представлениями о ней (или связанными с ней божествами) в языках Европы и Ближнего Востока. Особого внимания заслуживают модели, которые представляют судьбу как часть, долю, судьбу и слово (произнесенное или написанное), судьбу как неотвратимый приговор, судьбу как случайность и др.

Ключови думи: концепт, съдба, божества на съдбата, митология, религия

Какво се разбира под *концепт*?

Относно същността на понятието „концепт“ няма общоприето мнение както в българската, така и в чуждоезичната литература. При изясняване на термина се различават три подхода: когнитивен, лингвистичен и културологичен. Когнитивният подход отнася концепта към човешкото мислене; при лингвистичния подход под *концепт* се разбира „целият потенциал на значението на думата, заедно със съдържания се в него конотативен елемент“; а при културния подход той е „базова единица на

културата“¹ (Pieva 2013: 531–533). В западната когнитивистика се е наложило мнението на Дж. Лейкоф, според когото концептите управляват човешкото мислене, структурират начина, по който възприемаме света и се отнасяме към другите (Lakoff, Johnson 1980: 454). В сферата на когнитивната лингвистика се смята, че концептът може да се вербализира само от една езикова единица, а Лейкоф на практика приравнява концепта с понятието. В руската лингвокултурология С. Воркачев определя концепта като „единица на колективното знание/съзнание (насочваща към по-висши духовни ценности), която има езиков израз и се отличава с етнокултурна специфика“ (Vorkachev 2003: 277).

У нас Й. Кирилова прави подробен преглед на схващанията за концепта, отбелязвайки трудностите при установяването на неговия план на изразяване и план на съдържание, на структурата на концептите и тяхната класификация. Тя определя концепта като „културнозначима същност“, в чиито план на изразяване е ключова дума (с нейни производни или синоними), а в плана на съдържание е понятието и т. нар. културен фон. Концептът включва също и ценностен елемент – аксиологична стойност, продиктуван от културното и историческо развитие на индивида и колектива (Kirilova 2017: 68–75). Според Д. Илиева „концептът е условна ментална структура“, „ментална проекция на елементите на културата“, разкрива съотношението между феномените език и култура и намира своята реализация в езика (Pieva 2018: 84–85).

В българската етнолингвистика темата за концепта е разработвана от Й. Кирилова: „Концепт и езикова картина на света“, „Концептът ум и жената според българската паремиологична картина на света“, „Концептът сърце според българската паремиология (концептуални признаци)“; „Концептът приятел от старобългарската епоха до наши дни“; „Развитие на концепта език – минало и настояще“; М. Китанова: „Концептът семейство в българските пословици и поговорки“, „Някои метафорични обозначения на концепта дом в български език“; „Когнитивна синтетична дефиниция на концепта родина в български език“; В. Мичева: „Концептът грях в езика на новобългарските дамаскини“; К. Първанов: „Концептът кражба в лингвокултурата на еркечанина“² и др.

Предшественик на концептуалния подход към политеизма е големият филолог и историк на религията Херман Узенер със своята книга „Götternamen: Versuch einer Lehre von der Religiösen Begriffsbildung“ [‘Имена на богове: опит за формиране на учение за религиозната концепция’ (Бон, 1896 г.)]. Първият параграф на книгата, озаглавен „Wort und Begriff“ ‘Дума

¹ Нашето изложение се основава на лингвистичния подход, като включваме елементи от културологичния и когнитивния, доколкото митологията и религията се отнасят към начина на възприемане на света от човека.

² Вж библиографията към (Kirilova 2017: 75–79).

и понятие', очертава теория за връзката между концепти, думи и имена на боговете. Узенер вярва, че всички имена, и в частност тези на божествата, са колективно приети названия и че историята на езика е идентична с историята на думите и свързаните с тях понятия (Usener 1896: 3–5). Считаме, че двете трябва да бъдат ясно разграничени: концептите са склонни да се променят по-бързо от езиковите форми, а етимологиите на имена на божества не са непременно свързани с концептите за богове или богини.

Концептуалният подход корелира с идеята на Я. Асман за анализирани на божества от различни езикови области в условия за преводимост и превод. Според Асман различните етноси се покланят на едни и същи божества, макар и под различни имена и в различни форми (Assmann 2008: 55). Да преведем или приравним две божества едно към друго би се основало на едно или повече общи значения, споделяни от съответстващи си концепти от различни култури и езикови области. Взаимодействието между езиците може да предостави много ефективен модел за взаимодействие между култури и митологии – както при езиците имаме субстрат и суперстрат, така при митовете на различните общества имаме влияние на автохтонни или наслоили се върху тях традиции.

В монографията си за „Божествените качества“, посветена на това, което може би е по-добре да наречем „божества-концепти“, Анна Кларк подхожда по друг начин към разбирането на божествата: авторката твърди, че след като едно божеството е обект на култ, няма разлика между концепт и божество. Най-важната част от визията на Кларк се състои в това, че тези „Божествени качества“ (божества-концепти) съществуват както в езиковата, така и в религиозната сфера. Те са част от това, което тя нарича „когнитивен“ речник – „те са съществителни имена, думи, лексикални елементи на езика (и в същото време са повече от това). Техните референти и значения, като тези на всеки речник, не са просто наложени като част от хегемонията на елита и приети от „спонтанното съгласие“ на подчинените групи, но те работят, като се разпространяват, използват и оспорват от и в присъствието на такива групи“ (Clark 2007: 16). Тези божества-концепти заемат не само концептуални, но и физически пространства.

Разглеждането на съдбата като божество-концепт е една сравнително нова идея при изучаването на древните богове. Този подход е оправдан от факта, че Съдбата-Фортуна, подобно на другите така наречени „добродетели“ или „качества“ – *Salus* 'спасение', *Victoria* 'победа', *Fides* 'вяра' и др. – споделя името си с концепт. Според Д. Миано могат да бъдат поставени граници между божество и концепт – и тези граници са значенията, с които говорещият натовазва божествата, когато той или тя изпълнява определен речев акт (Miano 2018: 7).

Божествата на съдбата са сред най-почитаните – те имат много храмове, светилища, места за поклонение. Разнообразието от епитети, с които са

назовавани, озадачават и объркват съвременните учени, които през последните 150 години са съставили много интерпретации и повече или по-малко разумни реконструкции, в опит да се справят с непоследователността и разнообразието на доказателствата. Божествата на съдбата обичайно се свързват с късмета или по-неутралната концепция за случайност, женственост, раждане, смърт и възкресение, плодородие, земеделие, обреди на преход и комбинация от тези неща. Съдбата-Фортуна също е смятана за средиземноморска богиня майка и дух закрилник. По отношение на произхода си тя е считана за малоазийска, финикийска, етруска, гръцка, латинска. Този кратък списък само показва разнообразието от възможни интерпретации, съставяни в различни комбинации от съвременните учени. Правени са опити да се напише концептуална история на съдбата. Р. Коселек има брилянтно есе за случайността в историята, въпреки че е концентриран върху XVIII век и се ограничава до въпроса за случайността и причинно-следствената връзка в историографията (Koselleck 2004: 115–127). П. Фогт има амбициозна концептуална история за случайностите и съвпаденията от древността до наши дни, с няколко глави, посветени на Фортуна и Тюхе, като фокусът на този труд е предимно философски (Vogt 2011).

Концептуалното изследване на Съдбата ни позволява да оценим културните, езикови, религиозни промени и взаимодействия не само на Балканите, в Средиземноморския свят, в Европа, но и в Египет, Мала Азия, индийския субконтинент и отвъд него. Ще проследим как хората са възприемали съдбата в различните митологични традиции.

Концептът *Съдба* през пространството и времето:

Идеята за съдбата винаги е била специална в религиозното, мистичното и философското мислене. Най-очевидната и най-убедителна причина за това е, че човешкият живот е кратък и човешките усилия често са напразни. Като биологични същества, надарени със способност да мислим, ние, хората, искаме да намерим обяснение, цел, или смисъл за живота си. Идеята, че висша сила – съдбата – формира хода на живота ни и определя какво ще стане с нас, помага да преосмислим опита си и да се приспособим към обстоятелствата. Тази идея възниква от състояния на тревожност и объркване, а развивайки я, ние отговаряме на основната човешка потребност от ред и хармония.

Вярата в съдбата се корени във всеобщото разбиране, че светът е управляван от невидими сили и се развива по неизвестни закони, че всичко в живота на човека и обществото протича според един предварително установен модел. Почти във всички религиозни традиции съществува идеята за съдбата като върховна, изключителна и всемогъща сила. Представите

за съдбата в различните култури и исторически епохи са разнообразни, но и увлекателни за изследователите.

За да можем да разберем представите за съдбата в специфичните религиозни контексти, ще направим няколко забележки от психологическо естество.

Още от древността съществува идеята, че страхът е в основата на всички религии. Страхът води до пораженческа нагласа, а тя отговаря на убеждението, че бъдещето не може да бъде променено и е също толкова фиксирано, колкото и миналото. Така човек може да се откаже от отговорността за собствените си действия (защото те са всъщност действия на по-висша сила) и да приеме, че събитията се нареждат по определен от други ред. Натрупването на страх, бягството от него и отхвърлянето на личната отговорност са основните причини за формирането на различни религиозни концепции и отношения към съдбата. Още в древността страхът от дивите животни, болестите, природните сили, враговете оказва влияние върху формулирането на религиозните идеи. Но би било погрешно да заключим, че идеята за съдбата може да бъде обяснена изцяло като проекция на основните човешки страхове и несигурност. В определени периоди и култури човешките общества, въпреки че имат своите страхове и причини за тях, не са фаталистично настроени и вярват в собствените си сили и възможности да определят бъдещето си. В историята на религиозните концепции за съдбата зависи от ясното разпознаване на фактите и нагласите, съществуващи в различните традиции.

Митологични представи за съдбата

В рамките на тази работа е невъзможно да бъдат разгледани всички религиозни традиции. Ще обърнем внимание на някои направления и специфични значения на съдбата.

Древна Месопотамия

В древна Месопотамия съдбата се управлява от божествата, но в същото време съществува понятието *šīmtu*, което бихме могли да преведем като 'съдба'. *Šīmtu* се използва като метафора за събития извън контрола на човешките същества, *šīmtu* оказва решаващо влияние върху живота на индивида или обществото (Lawson 1994: 157). Божествата (особено върховният бог Мардук) са тези, които определят човешката съдба. Боговете са създали човешките същества, за да им служат, затова те предопределят всичко – здраве, щастие, дълголетие, и най-важното – *šīmtu*, т.е. смъртта.

В древна Месопотамия хората вярвали, че боговете предварително могат да разкрият съдбата на човека. Там особено силно е било развито гадателското изкуство, то е централен елемент в света на магията, не просто суеверие, а опит да се разбира и контролира действителността.

За народите от Месопотамия човешката съдба може да бъде предсказана, защото боговете (каквито и да са техните основания) охотно я споделят с хората. Те също така дават нужните знания как да се интерпретират по-личбите (Lawson 1994: 186–188).

Дали има свободна воля или всичко е предопределено? Хората не определят съдбата си, но могат да повлияят на боговете с молитви и благочестие. Молитвите показват, че във всички случаи боговете контролират *šīmtu*, и дори когато *šīmtu* е променлива, тя пак зависи от боговете и тяхната предопределяща сила (Lawson 1994: 190–192).

Табличките на съдбата *me*³, за които се говори в много митове, показват отношението между *šīmtu* и божественото слово. Табличките са писан текст, документ, а не просто талисман или някакъв друг символ на мощ. Митовете, в които участват, ни разкриват, че, за да се задействат, е нужна вербална команда – определянето на съдбата не е нещо просто записано, или замислено от боговете; то е активно действие, в което задължително участва словото.

Въпреки че в Месопотамия боговете предопределят съдбата на човешките същества, няма точно определени божества на съдбата – напр. като мойрите, предящи съдбата на новороденото. Бог *Namtar* (Намтар)⁴ има ограничена роля по отношение на съдбата. В Месопотамия по-скоро съществува идеята за вечен план *uṣurtu*, който се явява заедно със създаването на света. Изглежда съдбата е следствие на този план, както и задължение на боговете. Това е в противоречие на представата за съдбата при гърците – в „Илиада“ боговете са наясно с предопределеното, но не могат да го променят или да му повлияят. В мисловността на древните месопотамци боговете са наясно със съдбата, тя е предопределена от тях (Lawson 1994: 197).

Може би е по-добре да разглеждаме месопотамската представа за съдбата като необходимост (*anankē* при Платон). Месопотамските божества управляват съдбата и това е в противоречие с тенденцията при Платон да противопостави необходимостта (*anankē*) на божествения разум, който е създал света и хората.

Древна Гърция и Рим

Още в древността гърците и римляните са имали затруднения да дефинират съдбата. В религиозните текстове виждаме амбивалентност, която не е просто интелектуална несигурност, а по-скоро опит за компромис на различни възгледи. Хезиод (VIII в. пр. Хр.) в „Теогония“ събира и се

³ Не знаем как точно древните вавилонци са си представяли табличките на съдбата. Според един от митовете богинята Инанна окачва *me* (‘съдбите’) като скъпоценности през врата си.

⁴ Намтар е шумерски бог на съдбата от подземния свят, бог на смъртта, чието име означава ‘съдба’. Също е и демон от отвъдния свят, носител на болести и смърт.

опитва да класифицира съвременните му и някои Преодомирови традиции. Мойрите, богините на съдбата, заедно с някои други, са наречени от Хезиод „дъщери на нощта“ (стр. Νύξ), въпреки че Хезиод веднага добавя, че те наказват прегрешенията както на хората, така и на боговете. Когато Зевс, господарят на боговете, установява своето управление, ролята на мойрите (заедно с орите⁵), е да разпределят доброто и злото. В следващ, по-нов контекст те функционират като богини на съдбата, а също са почитани и като дъщери на Зевс. Двойствената природа на техния произход – от една страна дъщери на Нощта, от друга – на върховния бог, чието почитане е основна тема в творчеството на Хезиод – не може да бъде обяснена задоволително като конфликт на различни традиции. По-скоро тази амбивалентност вероятно е свързана с естеството на съдбата – от една страна, тя произхожда от тъмнината, а от друга – върховният бог не може да бъде изобразен като подчинен на съдбата, а като пораждащ я. Например в Илиада при битката между Сарпедон (син на Зевс) и Патрокъл, Зевс по съвет на Хера се отказва да спаси сина си и оставя Сарпедон да бъде убит, да се изпълни предопределеното от съдбата. В „Енеида“ Вергилий (70–19 г. пр. Хр.) не оставя никакво съмнение за върховенството на бог Юпитер над съдбата на героите.

Съдбата може да се подчинява на божествата от пантеона и, обратно, да властва над тях. В Олимп, Аркадия, Делфи Зевс е почитан като предводител на мойрите. В „Илиада“ обаче той претегля съдбата на златни везни, символизиращи живота и смъртта, като остава безучастен към резултата от претеглянето. При други случаи той изважда на сляпо от два съда добро и зло и ги раздава на хората. С това Зевс се приравнява с ирационалната Съдба и е съпоставим с другите ѝ персонификации.

В средиземноморския свят в късната античност представите за съдбата не са изчезнали, но започват да преобладават нови възгледи и древните понятия се разбират по различен начин. *Tyche* в Гърция и *Fortuna* в Рим са богини, които се радват на поклонение, въпреки че техните имена изглежда не означават много повече от „шанс, случайност“ или „късмет“. Фортуна започва да се идентифицира с *Tyche* (съдба или случайност) и е божество-покровител на държавата в елинистическо време.

Ако се опитаме да сравним накратко възгледите за съдбата в древна Гърция и Рим, ще видим, че:

⁵ В гръцката митология се различават три поколения ори: първото са Θαλλώ (Тало), Αὐξώ (Ауксо) и Καρπώ (Карпо), богини на сезоните; второто поколение са Εὐνομία (Евномия, най-голямата, следяща за спазването на законите), Δίκη (Дике, богиня на правосъдието) и Εἰρήνη (Ейрене, най-малката, носеща мира) (те отговарят за спазването на реда и законите); третото поколение са Φέρουσα (Феруса), Εὐπορία (Еупория) и Ὀρθωσία (Ортосия), богини на благоденствието и изобилието.

Гърците показват много по-обширен интерес към драмата на бъдещето. Гръцките оракули (например прочутият оракул в Делфи) при запитване не дават еднозначни отговори „да“ или „не“. По-скоро всяко предсказание на оракула е мистерия, нуждаеща се от тълкуване. Всички в Гърция показват уважение към същността на съдбата. Впечатляващо е, че Платон в последното си произведение „Закони“, замисля тежко наказание за тези, които смятат, че боговете могат да бъдат накарани да променят мнението си.

В древен Рим към съдбата се подхожда практически и разумно. Съдбата се разчита във всевъзможни знаци – като кихане, или потрепване на клепачите⁶, или признаци, които са напълно отвъд човешкия обсег, като небесните явления или полетите на птиците. От всички подобни знаци могат да бъдат изведени поличби (*omina*). Когато човек вече е предприел някакво начинание, той наблюдава и тълкува поличбите, които го насочват, но не го ограничават – този обичай запазва свободата на избор (Voll 2005: 3004). В древен Рим е дълбоко вкоренено усещането, че човек няма достатъчно сили да промени бъдещето си. Водещо божество, определящо това бъдеще, е Фортуна. Според Плиний Стари (I в. сл. Хр.) „по целия свят, на всяко място, във всеки час, всеки глас призовава Фортуна и само нейното име се изрича... Тя е боготворена и обиждана, считана за непостоянна и често за сляпа, скитаща се, непостоянна, неуловима, променлива и приятел на недостойните... Толкова сме оставени на милостта на случайността, че случайността е нашият бог“ (Grant 1960: 129).

Митовите за съдбата са свързани с ритуалите за пророчества и гадаене, а това се случва навсякъде: от Месопотамия и Египет, през гръцките жребии⁷, римските ауспиции, до гадаенето на славяните „по черти и резки“; в Азия японците гадаят по пукнатините върху корубите на костенурките; широко известен е древнокитайският метод за гадаене по „И дзин“ – книгата на промените и др.

Други концепции

В по-късните развити митологични системи и в ранните философии, все още запазили живата връзка с мита, митологемата на Съдбата се разглежда като универсално космическо начало, олицетворяващо световния ред и справедливост, и стоящо над боговете. В гръцката традиция тази представа е свързана с образа на *Немезида* (*Адрастея*). Египетската *Маат* олицетворява установения от боговете природен и обществен ред, тя участва и при определянето на смъртта при човека. Божествената същ-

⁶ Изразът „играе ми око“ и у нас има различни тълкувания, в зависимост от това кое око „играе“ – лявото или дясното. Регистриран е и в другите балкански езици: рум. *a-i juca un ochi*, гр. *παίξει το μάτι μου*, алб. *më luan syri* (Asenova 2002: 56).

⁷ В Древна Гърция жребият е представлявал парче, част от жертвеното животно, по-късно парчета дърво, камъни.

ност *Фарн* от иранската традиция дарява власт, богатство, късмет и в много текстове се нарича „съдба“. В Древна Индия мястото на съдбата е заето от понятието *карма* (букв. действие, постъпка), имаща власт над богове и хора. В *Mahābhārata* (Махабхарата) кармата е тази, която принуждава човек да действа въпреки волята си, и на свой ред е подчинена на *Rta* (Рита) – закона за всеобщия космически ред.

Много древни философи от Гърция, Индия, Китай приравняват съдбата със сляпа необходимост. Римските стоици създават концепцията за космоса като универсален световен ред, управляван от съдбата (*Fatum* ‘съдба, предопределение’), в който най-важно за човек е да следва предначертаното от съдбата. Сенека е казал: „Ducunt volentem fata, nolentem trahunt“ ‘Съдбата води този, който иска; който не иска, го повлича’ (Seneca 2024).

При монотеистичните религии

Вероятно победата на християнството над политеизма променя отношението към съдбата. Християните отхвърлят идеята за „съдбата“ или „случайността“ като независима или върховна сила във вселената. В монотеистичните религии – юдаизъм, християнство и ислям – се гледа подозрително на всяко подобие на съдба, която може да съществува отделно от бог.

В монотеистичните религии функциите на съдбата са преосмислени в концепцията за божественото провидение, според която всичко съществуващо – животът, действията и постъпките на човек – са предопределени от волята на единния и всемогъщ бог. Само че победата на единствения бог над съдбата не освобождава човек от превратностите на реалното обществено битие, а само задълбочава фаталическата концепция за предопределението (например подробно разработеният сюжет за Страшния съд). Като следствие идеята за съдбата излиза от сферата на мита и се разгръща в сферата на философско-теологичните спекулации, художествено-поетичната символика и др. Много средновековни европейски автори използват латинския термин *fortuna*, както и други синоними като *провидение*, *предопределение* и др. По време на Възраждането П. Помпонаци в трактата „За фатума, свободната воля и предопределението“ се връща към късноантичните представи в духа на стоицизма и обявява бог за безлично начало, съвпадащо със съдбата. Образът на Фортуна, градината на Фортуна, мелниците на Фортуна и особено колелото на Фортуна е много разпространен в средновековната и ренесансовата литература и иконография като универсален образ на космическия ред. В епохата на Възраждането с нова сила пламва вярата в съдбата и увлечението по магията и астрологията. Съдбата все още е действащ елемент в народните представи и вярвания, върху който съществено влияние е оказало разбирането за предопределението и свободната воля (сравни руските пословици: *Господня воля – наша доля*, *Всякую долю бог посылает*, *Воля, неволя – такая наша*

доля, *Не в воле счастье, а в доле*). Многобройните фолклорни сюжети за добри и лоши духове, за феи⁸ се свързват с устойчивата традиция на гадания. Много изследователи са склонни да интерпретират официалната вяра в ангели в християнството и в джинове в исляма като отражение на по-ранните представи за демони, гении и др.

Мотивът за избора, съчетан с готовността на човек да срещне предначертаната за него съдба, се среща в по-късните версии на различни митологични сюжети, както и в героическия епос или вълшебните приказки на много народи.

В Индия

В периода на Ведите и в брахманизма (около 1200 пр. Хр. до 600 г. пр. Хр., но и в по-късни текстове) важен термин е *Rta* (Рита). Може да се обясни като ‘истина’, в този смисъл обикновено се използва в по-късни времена. Най-старото му значение е по-близо до ‘космическо равновесие’ и то не се губи напълно по-късно. *Rta* е силата, която запазва света в правилния му ред (Bolte 2005: 3001).

В санскритската литература най-разпространената дума за съдба е *daiva*, прилагателно от *deva* ‘бог’. Това е „божественото“ в най-общ смисъл, тъй като се отнася до това, което е отвъд човека и човешкото познание. Термин, който придобива много по-голямо значение в сферата на съдбата в индийската религиозна история, е *karma*, който се среща за първи път във ведическите жертвени текстове (1000 – 700 г. пр. Хр.), които са в основата на индийския религиозен живот. *Карма* (стинд. कर्म,) означава ‘действие, дело’ и е концепция, според която всяко действие – физическо или духовно – има свое последствие. Това последствие може да не е непременно в този живот, възможно е да се прояви в някое от следващите прераждания. В по-късните ведически текстове (*Upanisads*⁹, упанишадите), в индийските епоси, в йогийската литература терминът *karma* придобива значение за начина, по който животът се определя от предишни действия в предишно съществуване. В будизма *karma* е термин, с който се означава законът за причинно-следствената връзка. Това значение на карма е станало доминиращо в почти цялата индийска религиозна традиция и може да бъде разбирано като израз на съдба и фатализъм (Bolte 2005: 3001–3002).

⁸ Фея, на итал. *fata*, е от лат. *fatum* ‘съдба’, виж по-долу.

⁹ Упанишадите (стинд. उपनिषद्) са староиндийски трактати с религиозен и философски характер. Те са преход от архаичния ритуализъм на Ведите към следващи религиозни идеи. Докато по-ранните части на Ведите се отнасят до мантри, благословии, ритуали, церемонии и жертвоприношения, упанишадите се занимават с медитация, философия, съзнание и онтологично познание.

Учението за кармата излиза извън границите на традиционния хиндуизъм и играе основна роля в будизма и джайнизма от самото възникване на тези системи.

В древен Иран

Особеното място на древен Иран в общата история на религиите също отразява идеите за съдбата. При зороастризма светът се възприема като съществуващ за определен период от време. В битката между силите на доброто и злото накрая ще победи доброто. На сцената на тази световна драма има значение човешкият живот. И доброто, и злото следват хода на съдбата. В по-късната зороастрийска ортодоксалност съдбата често се идентифицира с времето – система, доближаваща се до детерминизма. В периода на Сасанидите (III–VII в. сл. Хр.) в Персия се явява зурванизмът – модифицирана форма на зороастризма. Според зурванизма самото време – безгранично, вечно, несъздадено – е източникът на всички неща. *Zurvān*, бог на времето и съдбата, влияе върху човешките съдби, явявайки се в два аспекта: Безкрайното Време (вечният господар, *Zurvān Akarana*) и Време на Дългото Господство (господарят на съществуващия свят, *Zurvān Dareghō-Chvadhāta*) (Zurvanism 2024).

В своя фатализъм и песимизъм зурванизмът основно се противопоставя на истинския зороастризм. Особено силно впечатление прави идентифицирането на времето със съдбата – то не се среща нито в по-ранни ирански религии, нито в други религии въобще. Именно в зурванитската си форма зороастризмът повлиява митраизма (в който Зурван е важно божество) и манихейството. Манихейството е силно повлияно от зороастрийските идеи за времето, съдбата, доброто и злото. На свой ред манихейството повлиява върху ученията на гностиците и християнските традиции, по-специално тези от III до VII в. сл. Хр.

Позицията на зурванизма, според която *Zurvān* е баща на *Ōhrmazd* и *Ahriman*, допада на мислителите на запад – в Гърция и Рим. Впечатляващи в това отношение са препратките към Зороастър, особено в гностическите текстове. Тенденцията времето да се разбира като всепоглъщащо, става тема, дискутирана в различни кръгове. В изкуството времето се превръща в ужасяващо чудовище.

В Близкия изток

Трудно е да продължим историческия преглед в детайли, но в Близкия изток светът на исляма изглежда е запазил редица много древни идеи относно съдбата.

Ислям

В исляма е запазена вярата в съществуването на особено, непредотвратимо съдбовно начало – *kismet* ‘част, дял, разпределение’ – определящо личната съдба на човека.

Арабският израз за съдба е „*al-qaḍā’ wa-al-qadar*“, двоен термин, в който първата дума, *qaḍā’*, означава ‘вечното божие решение или предопределение относно всички съществуващи неща’, а второто, *qadar*, означава ‘съдба, предопределение’. Въпреки че връзката между тези думи се обяснява по различни начини, най-разпространеното тълкуване е, че *qadar* е божественото приложение на *qaḍā’* във времето. Като установен фразеологизъм (отразяващ вярата, че всичко, което се случва в тази вселена, става по волята и повелята на Аллах), той се използва за обозначаване на неотменимата същност на божествената повеля. Съществителното име *qadar* произлиза от корена *qdr*¹⁰, чието първо значение е ‘измерване, оценка’, а следващото – ‘отреждане, предназначаване (специално) с мярка’, сякаш Бог измерва своите постановления. Съществуващите традиции показват, че в исляма преобладава доктрината за предопределението. Но в Корана съществуват и множество други стихове, които подкрепят свободната воля.

В арабския свят идеята за съдбата се означава и с глагола *manā* ‘разпределям, дяля, броя’. Най-често срещаната дума от тази група е съществително *manīyah*, мн.ч. *manāyā*, което би означавало буквално ‘част, дял, жребий’, но се използва почти изключително във връзка с общата участ на всички човешки същества, т.е. смъртта. Особено се подчертава нейната неизбежност. Формата за множествено число се използва във фразата „*sail al-manāyā*“ ‘превратностите на съдбата’. Името на едната от трите дъщери на Аллах, *Manāt*, е производно от *manā*. Тя се счита и за божество на съдбата при арабите (Ringgren 1964: 53–54).

Юдаизъм

В юдаизма има малко доказателства за идеята, че събитията в живота на индивида са предопределени от съдбата (в смисъл на гръцките мойри). Основните колективни събития в живота на народа на Израел са наредени и предопределени от Бог. Като господар на историята и съдник, Бог едновременно владее природата и предопределя крайния резултат от човешките дела и конфликти. Понякога се описва в еврейските текстове като хвърлящ жребий. В равинския период се появява вярата, че Бог е предопределил важни събития като датите на раждането, смъртта и брака в живота на индивида. Извън тях обаче няма предопределеност. Нищо не

¹⁰ Арабският корен *qdr* означава ‘разрешавам, постановявам, решавам’ (Moosa 2016: 919).

може да премахне свободната воля и следователно моралната отговорност на индивида (Marcoulesco 2005: 3201).

В Кумай

Концепцията за съдбата в Китай е много по-практична дори от древните римски обичаи. Сравнени в по-широк план, китайските вярвания са по-малко теоретични и много земни. Тази разлика е видима в изразите, които се отнасят до съдбата и фатализма. Философът Уанг Чонг (вероятно I в. сл. Хр.) сравнява значението на човешката личност с тази на бълха или въшка в гънките на дрехата на Вселената. В неодаистката литература се срещат изрази с колелото/кръга на съдбата. В *Liezi* (Лие-ци)¹¹, (текстове, съставени ок. III–IV в. сл.Хр.) има диалог между Усилието и Съдбата. В момент, когато Съдбата изглежда всемогъща, нейният отговор на въпроса дали нещата наистина стоят под неин контрол, е изненадващ: „След като се наричам Съдба, как мога аз да контролирам?... Всички неща идват естествено и от само себе си. Откъде да знам нещо за тях?“. В конфуцианската традиция строгият фатализъм е труден за откриване (Bolle 2005: 3004).

Опит за обобщение

Видно е, че концептът Съдба навсякъде и по всяко време е разнообразен – в Европа, Близкия Изток, Индия, Китай, при политеизма на древния свят, монотеистичните религии по-късно, дори и в нашето научно и рационално време. Но това, което винаги придава специален щрих на идеята за съдбата, е контекстът. Удивително е, че през първите няколко века от нашата ера идеите, отнасящи се до съдбата, изглеждат са вълнували много хора и са разпространявани на значителни разстояния. През елинистичната епоха гръцкият език не само се превръща в *lingua franca* – основния език за комуникация от Египет до Рим, но по някакъв начин говоренето на гръцки окрива свят на идеи, на комуникация. И двете традиции – ислямският Изток и християнският Запад – се опират на гръцките идеи, които са повлияни от тези от Близкия изток.

След направения (кратък) исторически и географски преглед имаме основания да твърдим, че концептът Съдба може да бъде открит в много и разнообразни проявления в култури от различни части на света, а ние ще потърсим неговото отражение – наименованията на съдбата – и техния

¹¹ Таоисткият текст *Liezi* вероятно е съставен от *Lie Yukou* и съдържа осем части, които носят имената на известни китайски герои от митологията и историята. В част 6 „Усилие и съдба“ има голяма доза фатализъм, което противоречи на традиционната Даоистка концепция *Wu wei*, която според синолога Х. Криил означава две различни неща: „Отношение на истинско бездействие, мотивирано от липса на желание за участие в човешките дела“ и „Техника, чрез която този, който я практикува, може да придобие по-силен контрол върху човешките дела“ (Liezi 2024) и (Wu wei 2024).

произход в български, славянските, балканските, германските и романските езици.

ЛЕКСЕМИТЕ ЗА СЪДБА В ЕЗИЦИТЕ

Български език:

Значение на думата *съдба*, *ж.р.*, мн.ч. *съдби*:

1. Според поверията – висша сила, която предопределя човешкия живот; стечение на обстоятелствата, което не зависи от човешката воля. *Както е решила съдбата. Съдбата ни срещна отново.*

2. Участ, жизнен път. *Не знам нищо за съдбата на съучениците си.*

3. История на съществуването; битие. *Тази книга има интересна съдба.*

4. Бъдеще, предстояще, условия за по-нататъшно съществуване. *Тази проява определи съдбата ми.*

Ирония на съдбата Непредвидено стечение на обстоятелствата.

Удар на съдбата Нещастие.

Синоними на думата *съдба*:

(същ.) участ, предопределение, фаталност, фортуна, неизбежност, орис, орисница, орисия, провидение

(същ.) щастие, звезда, жребий

(същ.) бъдеще, бъдника, съдбини

(същ.) жребий

(същ.) риск, случайност, късмет

(същ.) предопределеност (RBE 2024)

Лексемите за СЪДБА и етимологии:

В български и други славянски езици:

съдбата като част, дял, нещо дадено, разпределено:

участ ‘съдба, орисия’ с прозрачна етимология от *част*. *Част* е със значение ‘парче от цялото’, ‘нещо отделено от цялото’, ‘отрязък’, ‘под-разделение, раздел’, със съответствия в слав. езици: рус. *часть*, чеш. *část*, пол. *część* ‘частичен’ от праслав. **čęstь*. Поради липса на други, по-убедителни обяснения Черных приема това на Махек за ие. основа *(*s*)*kěid-* от корена *(*s*)*kěi-* ‘режа, отрязвам, отделям’ (Chernyh 1999: 375–376). В български *участ* почти винаги е натоварена с отрицателни конотации: „зла участ“, „примириявам се с участта си“, „такава му била участта“;

чест в значение ‘съдба, добра съдба, късмет’ е от същия произход като *участ*. За разлика от *участ*, която е натоварена с отрицателни конотации, *чест* се среща често в паремии: „Секи ходи с честта си“, „Роди ма с чест, че тури ма на смет“, „От зла чест не можеш побягна“, „За зла чест“

и др. По-късно в книжовния език *чест* придобива значение ‘почтеност, нравствено-социален статут, предизвикващ уважение’ (Pavlova 2009: 62);

щастие ↔ *нещастие* – славянска двойка, чийто първи член води към праслав. **sb-čestъje*, представен в много славянски езици и подобен на праслав. **sb-božъje*. Особена разновидност на този първи член може да бъде несуфигираната форма, срв.: стпол. *część* ‘участ, съдба’, ср-хърв. *чест* ‘участ, съдба’, струс. *част* ‘щастие, късмет’. Вторият член на това противопоставяне може да бъде включен в сложни думи като: бълг. *зло-чест*, ср-хърв. *злочест*, както и рус. *злочастие*, *горе-злочастие* (Ivanov, Torogov 1965: 67–68);

предопределение ‘съдба, предопределеност на нещата от висша сила’ с прозрачна етимология от дял, *деля* ‘права на части, на дялове’, със съответствия в слав. езици рус. *делить*, срхр. *dijeluti*, чеш. *dělití*, пол. *dzielić*. Сродна е с лит. *dailaũ*, гот. *dailjan*, нем. *teilen* (BER 1: 338–339). Индоевропейският корен е **dā-*, **dāl*, **dai-*, основата е **dāi-l-* : **dai-l-* ‘деля, разрязвам’ (Chernyh 1999: 238–239). На български *предопределение* се разбира като предварително определен по волята на Бога или на някаква висша сила ход на събитията, свързани с някого или нещо;

дял в значение на ‘съдба, участ’ се среща често в поезията на Яворов и Пенчо Славейков: „Пробудих се и в мрака безпросветен // заплаках аз и роних сълзи до зори // за твоя край и моя дял несретен...“ (П. Яворов, „Сън“); „И призракът на мойта чест жестока // ме неотстъпно навсъде преследва // със своя злобен и ужасен смях...“, „Ти на съдбата няма що да робщеш // Ти имаш свой особен дял...“ (П. П. Славейков, „Cis moll“); „Бе господар на своята съдба, // и сам световен дял си отдели. // Плач и въздишки са за него лишни. // Той оживя световния си дял // и стигна там, задето бе вървял // от своята цел — в светата цел на вишний.“ (П. П. Славейков, „Химни за смъртта на свръхчовека“).

Своеобразна проява на семантиката на съдбата като дял, част се наблюдава в традицията (при българи и румънци) на Коледа, Нова година, при раждане, сватба и смърт да се разчупват, т. е. делят на части обредни хлябове (Pavlova 2003: 110).

орисия ‘съдба, участ’ < гр. *ορίσια*. Гръцката лексема е производна от гл. *ορίζω* ‘1. деля, разделям, отделям от; 2. маркирам чрез граници; 3. определям, предопределям, нареждам, полагам; 4. мед. отбелязвам за себе си, определям за себе си, дефинирам нещо; 5. интр. гранича с’ (*ορίζω* 2024). На български *орисия* също е натоварена с отрицателни конотации: „Така е женската орисия. Чужда работа да работи, чужд хляб да яде, с чужди хора да живее“ (И. Петров); „Като няма прокопсия, // плюл съм в тази орисия!“ (П. Яворов, „На нивата“). *Орисници* е най-разпространеното наименование на българските божества на съдбата – според народната

вяра това са три жени (на различна възраст), които застават до главата на новороденото и определят щастлив живот или смърт;

*късмет*¹² е заемка от от тур. диал. дума *kismet* ‘щастие, съдба, участ’, а тя е от араб. *qismet* (същото)¹³ (BER 3: 231–232). На арабски *qisma, kisma, kismet* означава ‘част, порция’, а по-късно добива семантиката ‘съдба, предопределена участ на човека’. В българските диалекти освен значение ‘щастие, сполука, съдба, участ, орисия’ има и ‘съдба, годеник’. *Късмет* е балканизъм, най-разпространен в български, но известен още в албански, гръцки, северномакедонски, сръбски и хърватски (Sedakova 2013: 43), (Asenova, Detrez 2021: 259–260);

рус. *доля* ‘част’, но и ‘съдба’ (в лит. *daliá*, латв. *dala*), сродна е с *делитъ* ‘деля’ с преглас и добавяне на суфикс *-j-* (Shanskij 1971: 129). Семантичното развитие *дял, част* → *съдба* следва това на гръцките *μοῖρα: μέρος* и *αἴσα*: оск. *aeteis* (Vasmer 1953: 361). Индоевропейският корен е *dā : dǵ-* и *dāi- : dǵi- : dī-* ‘деля, разделям’, с производни в езиците: стинд. *dāti, dyāti* ‘деля, разделям, режа’, гр. *δαίωμα* ‘деля, разделям’, праслав. **děľь*, ствн-нем. *teil* ‘част, дял’, стангл. *tīd*, стсканд. *tīð* ‘време, час’ (Pokorny 2007: 538–543);

рус. *удача* ‘късмет, успех’ (с антонима *неудача*), образувана от **dati* със суфикс *-j-* (Shanskij 1971: 461). Даването се извършва, след като нещо се разпредели на части, а *удача* е сравнително ново развитие в семантиката на даването¹⁴. Антонимът *неудача* ‘несполука, неуспех’, заедно с производното *неудачник*, е зает в българския;

В славянските езици, както и в български, лексемата *бог* произхожда от ие **b^hag-*, което означава ‘разпределител’. Освен стбълг. *богъ* (и в другите славянски езици: срхр. *бог*, словен. *bog*, рус. *бог*, пол. *bog*), етимонът **b^hag-* се явява в следните форми в: санскрит: **-b^hag-ter-* (м.р. ‘разпределител’), авест. *baxtar-* ‘разпределител’, *baga-* ‘бог, разпределяне’, *bagā-* ‘част’ (NIL 2008: 1). Началното значение е ‘този, който раздава, разпределя’ (BER 1: 60–61). Според Вяч. Иванов и В. Топоров лексемата *bog-* в един определен период от историята на праславянския (независимо от това дали е изконна или заета) е означавала не ‘божество’ (или не само ‘божество’), а ‘съдба, участ’. За това свидетелстват реконструираниите праславянски противопоставяния „имащ добра съдба“ ↔ „имащ лоша съдба“ : **bogъ, *bogatъ, *sъbožъje*, чеш. *zboži* ‘богатство’, белорус. *збожжа* ‘зърно’, укр. *збожжя, збіжжя* ‘зърнен хляб’, ‘имущество’ ↔

¹² За важността на тази дума концепт виж по-подробно И. Седакова (Sedakova 2013: 43).

¹³ На турски по-често употребяваната дума за „съдба“ е *kader* ‘съдба, участ’, ‘зла участ, орисия, орис’. Думата също е от арабски *qadar* (TBR 2009: 668), вж. по-горе.

¹⁴ Популярна в източнославянския свят е песента на Булат Окуджава „Ваше благородие, госпожа Удача, ...“ (от филма „Бялото слънце на пустинята“), където *Удача* и *Победа* се противопоставят на *Разлука* и *Чужбина*.

**u-bogъ*, **ne-bogъ* и др., регистрирани в различни славянски езици. От същия етимон има много примери в индоиранските езици: санскритското име на бога-разпределител *Bhága*, още означаващо ‘щастие, съдба’, авест. *baga-*, *baṃa* ‘съдба’, ‘щастие’, ‘жребий’; средноиранската лексема *baḫt* ‘това, което е предопределено, дял, съдба’, както и противоположните: санскрит. *a-bhaga* ‘лишен от част’, скит. *Ваудбавоꝛ* ‘имащ черен дял’ (Ivanov, Turogov 1965: 66–67).

съдбата като слово – изречено или записано

Фиксираното слово, изразено с безлични страдателни причастия – това, което е *записано*, *драснато* (диал.), *предначертано* – е друг вариант на название на съдбата. Регистрирано е във всички балкански езици: гр. *γραφτό*, рум. *scrisă*, алб. *të shkruar*. Моделът съществува и в турски: записаното върху челото на човек е *alin yazisi* ‘писано, съдба, орис’ (от *yazi* ‘чело, лице’) (Asenova 2002: 61). На турски се казва: „*yazan böyle yazmış*“ ‘така е било писано’, букв. ‘така е писал този, който пише’ (TBR 2009:1538);

жребие, *жребий* ‘определяне по случайност кому какво да се падне; участ’, в срхр. *ждребѣ*, словен. *žrēb*, рус. *жеребей*, струс. *жеребей*, укр. *жереб*; чеш. *hřeb*; сродно със стпрус. *girbin*, род. п. ‘число’, ствиснем. *kerfan*, нем. *kerben*, гр. *γράφω* ‘пиша, дращя’ (BER 1: 554). В случая с *жребий* вътрешната форма води към ‘нещо записано, фиксирано’, издълбано на твърд предмет, работш;

рок книж. остар. ‘съдба’, стбълг. *рокъ* ‘срок, предел, определено време; правило, закон; предначертание’. Съвременната дума е заета от рус. *рок*. От същото етимологично гнездо са *пророк*, *пророкувам*. Праслав. **rokъ* ‘краен срок, среща’ ни насочва към връзката между времето и съдбата – остарялото значение в български *рок* ‘съдба’, диал. ‘година, среща’ има съответствия в укр. *року*; белор. *рок*, с-хр. *rōk* ‘време’; словен. *rōk* ‘среща, съдба, предсказание’. Лексемата е заета е в алб. *rok* и в рум. *rok* със същото значение ‘срок’ (BER 6: 312);

рус. *рок* ‘съдба’, диал. ‘година, среща’, укр. *року*, белор. *рок*, с-хр. *rōk* ‘време’, словен. *rōk* ‘среща, съдба, предсказание’ < праслав. **rokъ* ‘краен срок, среща’. М. Фасмер съотнася значението ‘съдба’ с лат. *fatum* ‘съдба’, *fābula*, *fārī* ‘говоря’. Славянската дума *рокъ* е сродна със стинд. *rasanam* ‘нареждам’, гот. *ragin* ‘съвет, решение’, *rahnjan* ‘решавам’, тохар. А *rake*, тохар. В *reki* ‘дума’ (Vasmer 1955: 532). *Рок* е свързано с *реч*, изреченото слово. На руски *рок* се възприема като външна сила, която е враждебна към човек и го застига в определен (роковой) момент. В съвременния руски *рок* звучи архаично, но прилагателното *роковой* все още е в употреба, като е натоварено с трагични конотации. И *судьба*, и *рок* в руски означават ‘сила, независеща от волята на човека’, но *рок* предполага абсолютна, неумолима неизбежност, по-силна от непреодолимостта на съдбата (Vezhbickaya 2011: 435).

Тук добавяме и названието *наречници*, вторият по разпространение термин в български език за божества на съдбата, с варианти: *реченик, нареченици, речници, реченици, наръчници, наречни* и др., от *реч* < праслав. **rekti*, **rekq*, сродно с лит. *rekti*, латв. *rekt*, стинд. *racáuyati* ‘привеждам в порядък, изговарям образувам’ (BER 6: 212–215). Терминът е типичен за южните райони на България. Наречниците не само предсказват съдбата при раждането, те са гледачки, гадателки;

писарица: наименованието се отнася до широко разпространеното убеждение, че богините на съдбата записват съдбата на новороденото. Те са изобразявани с атрибути за писане: молив и хартия (книга или тетрадка), които в някои райони се оставят до люлката. Предопределеното е *написано, пишшила* ‘предсказано нещастие’ и според У. Дукова заедно с гр. *το γραασιένο*, рум. *scrisiul*, арум. *scriata*, алб. *shkronë* ‘съдба’, тур. *alın yazışi* ‘съдба, предопределение’ може да се смята за балканизъм (Dukova 2015: 126). Според гръцките вярвания мойрите записват предсказанията си на носа или на челото на новороденото. У нас също се вярва, че предсказанията се пишат на челото, а върху носа, между веждите, на брадичката или по тялото остават белези. Мотивът „орисниците пишат съдбата“ е широко представен в паремииите, приказките и песните, в поверията и ритуалните практики (Sedakova 2013: 161–163). Примерите са много: „Така му било писано и орисано“; „Що е на глава писано, на камък не иде“, „Що е писано на чело, на камък не отива“ (Stoykova 2007: 219). Без съмнение наименованието и представата за записващите демони на съдбата има множество паралели в различни традиции – хетска, римска, мюсюлманска. Споделяме мнението на У. Дукова, че „по своята форма то е късно българско образование“ (Dukova 2015: 127).

съдбата като съд, присъда

съдба (стбълг. *сѣдѣба*) е производна от *съд* (стбълг. *сѣдѣ*) ‘обществена институция, която разглежда и отсъжда разпри съгласно законите; съдебна сграда, съдилище; разглеждане на съдебно дело, присъда’. Праславянската лексема е **sq-dъ*, съставена от ие **sq-* (вж. *съ-*, *със*, *со-*, *су-* – представка в глаголи и имена със значение ‘връзка, съединение’) и ие **dhē-* ‘поставям, правя’ (вж. дело, действиям). Сродно е с латв. *sōdīt, sūdīt* ‘съдя’, лит. *samdà* ‘наем, договор’, *indas* ‘съд’, гот. *dōms* ‘съждение’, стсканд. *dōmr* ‘съд’, стинд. *dhāman* ‘закон, положение’, авест. *dāta* ‘закон’, гр. *θέμις* ‘закон’ (BER 7: 653–654). Наименованието *съдба* в значението, което разбираме днес – ‘висша сила, която предопределя човешкия живот’ е възприето късно в книжовния български език. В диалектите и във фолклора има запазени текстове, в които се вижда връзката между съдба и съд: „При църа ще ги заведът. Там ще ги съдба осъдят“ (Д. Войниково, Шуменско); „Отишли са съдба да се съдат“ (Софийско); „Борба щем да се брине, съдбъ щем да се съдиме“ (Съчанли, Гюмюрджинско). Според Н. Павлова в

българските пословици и поговорки именно заради книжовния произход на наименованието *съдба*, то самото се среща най-рядко (Pavlova 2009: 61–62). В староруските текстове също е регистрирана връзката между *съдба* и Божия съд: „Судьбы Божьи неисповедимы“, която е в основата на разбирането, че всичко, което се случва на човек, е отсъдено от Бог. За А. Вежбицкая връзката между *судьба*, *судить* и *суд* ‘съд’ е актуална и в наши дни, тъй като мин. прич. *суждено* ‘съдено, отсъдено’ често се употребява като синоним на *съдба* (Vezhbickaia 2011: 431);

рус. *судьба*, както и в български, от прасл. **sq-dь*, съставена от **sq-* и ие **dhē-*¹⁵. Според А. Вежбицкая именно *судьба*, а не *рок*, *жребий* или *участ*, е основният руски концепт, който е общоупотребим в разговорния език, в литературата, в поезията. Многобройни са пословиците с участието на лексемата: „Всякому своя судьба“; „Всякая судьба сбудеться“; „Судьба руки свяжет“; „Что судьба скажет, хоть правосуд, хоть кривосуд, а так и быть“ (Vezhbickaia 2011: 436–440).

сућеница е название на женските божества на съдбата в западната част на Балканския полуостров – от Западна България и Северна Македония до Крапя в Западна Словения.

съдбата като предсказание, провидение

провидение – в богословието ‘висше същество, бог, върховна сила, която ръководи всичко в света’ (BTR 1994: 767). В семантиката на думата е представата за възможността за виждане напред, предвиждане на бъдещето. Етимологията е прозрачна: от *видя*, *виждам* ‘възприемам зрительно’, със съответствия в слав. езици: сръхр. *вѣдјети*, словен. *videti*, рус. *видеть*, чеш. *viděti*, пол. *widzieć*, от ие **weid-*. От този ие етимон **weid-* са още гот. *wītan* ‘наблюдавам’, *weitan* ‘виждам’, гр. *εἶδον* ‘видях’, лат. *videō* ‘виждам’, арм. *gitem* ‘зная’ (BER 1: 145–146);

коба ‘зла съдба, орисия’, по-разпространено като *прокоба*, от праслав. **kabъ* ‘врачуване, гадаене по птичи полет; среща, случка, сполука’, което се свързва със стисл. *happ* ‘щастие’, англ. *happy* ‘щастлив’ (BER 2: 500). В българските диалекти от основата *коб-* са образувани множество производни, свързани със съдбата, предсказване на бъдещето, поличби: *прокоба* ‘лошо предчувствие’, *кобен* ‘фатален’, *кобник*, *кобница* ‘предизвестяващ лошото’ и др. (BER 5: 755–756);

съдбата е случайност, среща

Случайната непредвидена *среща* се счита от хората за знак, който влияе върху по-нататъшния ход на събитията в живота на човека. В северозападните български диалекти са регистрирани паремии, в които *среща* е със значение ‘съдба, късмет, щастие’: „Лоша ми е била срещата“; „Бог да те чува от

¹⁵ М. Фасмер извежда *суд* от **som-* и ие корен **dhē* ‘действам, дело’ и отбелязва родството на лексемата със *съд*, рус. *суд* ‘съд, съдина, посуда’, които се различават само по праславянската интонация (Vasmer 1958: 38–39).

туня беда и от лоша среща“ (Pavlova 2009: 65). Сръбското наименование на съдбата *Срећа* ‘щастие’, *Несрећа* ‘нешастие’, названието на староруската богиня *Устреча* се свързват с разбирането за срещата, случайността, която може да донесе щастие или нещастие¹⁶. *Срећа* има съответствия в другите слав. езици: словен. *srečati*, *sreča*, бълг. *срещам*, *среща*, чеш. *střetnouti se*, пол. *sratać*, рус. *встретить* и е от праслав. корен е **sърěsti*, **sърěstijq*, който може да се свърже с лит. *ràsti*, *randù* ‘намирам’, гот. *wraton* ‘вървя, яздя’, стисл. *vrata* ‘странствувам, намирам’ (BER 7: 418);

сполука ‘успех, благополучие, добро’, от *сполуча* (BER 7: 395), от един произход със *случай*. Връзката между *случай*, *случайност* и *сполука* се вижда във формулата пожелание за късмет „На sluка!“ . Изходната лема е *луча* < *луч* ‘белег, знак, цел, мишена’ – значението вероятно се е развило от значението ‘гледам’ на изходния глагол – ие **leuk-* ‘светя, блестя’ (BER 3: 529). Според Фасмер рус. *лучить* ‘давам, позволявам’, „колі Бог лучит“, *получить* ‘получавам’ е от първоначална праслав. форма *лѹчити*, със значение ‘накъдето гледам, нагласям, изчаквам’, от която впоследствие се развиват значенията ‘уцелвам, получавам’. Производни на праслав. *лѹчити* са: бълг. *луча* ‘целя се’, срхр. *слѹчити се* ‘случва се’, словен. *lučiti* ‘хвърлям’, чеш. *lučiti* ‘хвърлям, уцелвам’, пол. *luczyć* ‘хвърлям, уцелвам’. Сравнителната степен на рус. *добър* – *лучше* е от същото етимологично гнездо (Vasmer 1955: 73). В семантично отношение *lučiti* може да се реконструира с изходно значение ‘осветявам, целя се (на светло), уцелвам’. Основното значение е ‘осветявам’, а производни са ‘намирам’, ‘получавам’, ‘срещам’ (ESSYA 16: 162–163).

други

неволя ‘беда, нещастие’, със същото значение в срхр. *невоља*, словен. *nevólja*. В източно- и западнославянските езици преобладава значението ‘отсъствие на свобода, робство’ – рус. , белорус., укр. *нево́ля*. Лексемата е от праслав. **nevaljā* (BER 4: 591–592);

нафака диалектен синоним на ‘късмет, орисия’, ‘среща’, но може да означава още ‘работа, плодородие’, чрез тур. *nafaka* ‘средство за препитание’ от араб. *nafaqa* ‘средство за прехрана’. Лексемата е лексикален балканизъм – регистрирана е в срхр. *нафака* ‘средства за прехрана, издръжка’, рум. *năfacă* ‘средства за препитание, издръжка, заплата’, алб. *nafak* ‘състояние, имущество’ (BER 4: 564);

ризик като ‘късмет’ спрямо *риск* ‘риск, опасност’. В албански и гръцки съществуват значения на ‘щастие, участ, орисия’, но е запазено и пър-

¹⁶ *Срећа* е красива предачка, предяща нишката на човешката съдба. Тя помага на хората в селскостопанските работи: „срећном и петлови јајца носе“ ‘за късметлията и петлите снасят яйца’; помага и за бъдещето: „ако бог да среча јуначка“ ‘ако бог даде късмет на юнака’. Антоним на *срећа* е *несрећа* – побеляла старица с мътен поглед. *Несрећа* също е предачка, но преде твърде тънка, лесно късаца се нишка „несрећа танко преде“.

воначалното значение на ‘опасност’. Думата е заета в български през гръцки от италиански във формата *ризик* (BER 6: 255). *Ризик* е синоним на *късмет*, а *рызык* в руските преводни текстове от XI в. означава ‘щастие’. В българските и македонските диалекти *ризик* има обобщено значение на ‘орисия, участ, щастие, съдба’, ‘съдба, наречена от Бога, от орисници’ (Vacheva-Hoteva 2000): „Нани ми сине, сираче, // Кога си ризик немало // Майка ти да те изгледат!“ (Arnaudov 1971: 505). Като уникално значение, което не се среща другаде, но е заложено в концепта съдба, е ‘способността на жената да роди дете’ „*ризик немала, чедо не добила*“ (PMJ 1961: 117);

върви ми ↔ *не ми върви* – лексиката с основи, означаващи движение, път, преместване се среща освен в български (*върви ми* < *вървя* ‘движа се’ в безлична конструкция), и в руски: *везти* и производните *везучий*, *везунчик* и др. В представите на южните славяни представата за *сполука* ↔ *несполука* се изразява и чрез опозицията прав ↔ крив (бълг. *да не ти тръгне на криво*) (Sedakova 2013: 44);

И. Седакова разглежда заетата лексика в българските диалекти, която е с по-ограничено разпространение: *аджель*, *еджель*, *ежел* < през турски от арабски *əğäl* ‘смърт, смъртен час’, в която се реализира универсалната метафора ‘съдба–смърт’; *к’орка* < тур. *kör* ‘сляп’ – идеята за сляпата съдба; *некас* < през турски от арабски *nakisa* ‘недостатък, порок, отсъствие’; (*х*)*аир* ‘сполука, благополучие’, *прокопия*, *прокопсия*, *прокопъо* ‘успех, щастие, преуспяване’ < гр. *прокопώ* ‘успех, прогрес, развитие’; *паало* ‘щастие, щастлива съдба’ < тур. *paħal* ‘скъп’; *кадем* ‘щастие, късмет’ < тур. *kadem* < ар. *qadam* ‘крачка, щастливо предзнаменование’ и др. (Sedakova 2013: 44–48).

В балканските езици:

гръцки:

съдбата като част, дял, нещо дадено, разпределено

моїра ‘част, дял, партида, жребий, съдба, също и персонифицирана богиня на съдбата’ (Beekes 2010: 961) е от гл. *μείρομαι* ‘получавам дял, разделям’ < ие. **smēr-* ‘помня, грижа се’ (Beekes 2010: 922)¹⁷. В LIV **smēr-* ‘получавам част’ е различно от *(*s*)*mer-* ‘мисля за, припомням си’ (LIV 2001: 569–570). От ие етимон са още: стинд. *smárati* ‘помня’, *smaraṇa-*, *smṛti-* ‘памет, възпоминание’, арм. *mormok* ‘съжаление, неудоволствие, скръб, страдание’. Производни в гръцки са още: *μείρομαι* (**σμερῶμαι*) ‘получавам дял’, *μόρος* ‘участ, жребий, орис, съдба’, *εἰμαρμένῃ* ‘съдба’, *μέρος*, *μερίς* ‘част, дял’, *μερίζω* ‘деля, разделям на части’ ((*s*)*mer-* 2024).

¹⁷ В латински има *tereō* ‘1. заслужавам, достоен съм; 2. придобивам, заработвам’, от същия корен.

Производно на *εἰμαρμένη* ‘съдба’, букв. ‘това, което е предопределено’, е *εἰμαρτός* ‘съдбовен, предопределен’ (Vejsman 1899: 827). В гръцката митология мойрите са богините на съдбата, които са свързани още с космическите цикли. В най-старата литература, в епоса на Омир, *μοῖρα* се явява в единствено число, но не в образа на богиня, а като персонифицираната съдба на всеки човек¹⁸;

αἴσα ‘дял, съдба, предопределение, закон’ < ие. **h₂ei-* ‘давам, взимам’). Според Г. Янакис съществува видима разлика между термините *αἴσα* и *μοῖρα*. *Αἴσα* означава ‘част, дял’, има по-общ и абстрактен характер (на нещо разпределено, отредено) и се явява само в ед. ч., докато *μοῖρα* (може да се развие в прилагателни или наречия, напр. *ὠκύμορος*, *ἄμμορος*) се явява както в единствено, така и в множествено число. В религиозните системи след Омир *Μοῖρα* е богинята на смъртта, а не *Αἴσα* (Giannakis 1998: 7);

δαίμων ‘демон’ от *δαίω* ‘разделям на части’ и е от ие. **deh₂(i)-⁰* ‘деля, разделям’ (LIV 2001: 103). Старогръцката дума *δαίμων* означава ‘дух, божествена сила’, подобно на *genius* или *numen*. Лексемата *δαίμων* би трябвало да преведем като ‘този, който разделя, разпределител’ и е свързана семантично с праслав. **bogъ* ‘бог’, стпрус. *baga-*, авест. *baga-* ‘част’, стинд. *bhāga* ‘част’ < сродно с *bhājati* ‘разделям’ (Beekes 2010: 297–298). Демоните, както и боговете, са даващи. В старогръцкия свят те са наричани *πλουτόται* ‘даващи богатство’ (Giannakis 1998: 9). Демонът на орфиците и питагорейците е гений или дух пазител, който поема отговорността за човека при раждането и решава всички важни въпроси от живота му. Концепцията за *δαίμων* е многовалентна и променлива във всички средиземноморски култури, а днес демон се възприема само като зъл дух.

съдбата като съд, присъда

Θέμις, (романизирано *Themis*, Темида) букв. ‘справедливост, закон, обичай’. Темида е богиня и олицетворение на справедливостта, божествения ред, закона и обичая, а нейни символи са везните на справедливостта. Името Темида означава ‘божествен закон’, буквално ‘това, което е поставено на място’, от гръцкия глагол *τίθημι*, който означава ‘да поставя’ (θέμις 2024). Според Р. Беекес произходът е от ие. **d^heh₁-* ‘поставям, правя’ (Beekes 2010: 539);

Νέμεσις (Немезида) – *νέμεσις* е производна от гл. *νέμω*, със значение ‘деля, разпределям’, от ие. **net-e-os-* ‘дял, жертвоприношение’. От този ие етимон се развиват: лат. *numerus* ‘номер, ред, категория’, още гр. *νόμος* ‘обичай, закон, състав’ (De Vaan 2008: 419). Немезида е богинята на справедливостта, която наказва човешката гордост и арогантност. Разбира се

¹⁸ Концепциите за съдбата при Омир са няколко, а характерът и природата на мойрите са възприемани по различен начин в различни времена от различни автори.

като справедливо възмездие, разпределение, извършено въз основа на законна власт. С течение на времето придобива значение на предприемане на съдебни действия от страна на властта, така че справедливостта да бъде възстановена. Немезида е божествената присъда.

съдбата е случайност

τύχη ‘случай, среща’. Лексемата е производна от *τυγχάνω* ‘срещам, натъквам се неочаквано, случайно’ < ие. **d^heug^h*- ‘срещам, удрям в целта’ (Beekes 2010: 1515). *Τύχη* (Тюхе) е богиня на случайността, която заменя мойрите в елинистичната епоха. Със същата вътрешна форма на думата са имената на староруската богиня *Устреча*, сръбските *Срећа* и *Несрећа*.

съдбата е нещо установено, подлежащо на промяна

Ανάγκη в старогръцката митология е олицетворение на неизбежността, принудата и необходимостта. Смята се за най-могъщия диктатор на съдбата и обстоятелствата; и богове, и смъртни уважават силата ѝ и ѝ отдават почит. Понякога е смятана за майката на мойрите; тя се счита за единственото същество, което влияе върху техните решения (според някои източници Зевс също е изключение). Името *Ανάγκη* е продължение на индоевропейската основа **Henk^(h)*- / **Hnek^(h)*- и предполага значение ‘смърт, мор’, ‘съдба, принуда’. Съдбата е неизбежна, така, както е неизбежна и смъртта. В семантично отношение връзката *съдба – смърт* е универсална, но се наблюдава отчетливо на индоевропейско равнище. Идеята за предопределеност, необратимост е изначално свързана със смъртта, което се доказва от производните на ие етимон: санскрит *śaśyati* ‘умира, изчезва’, авест. *nasyēiti* ‘нужда, нещастие’, гр. *νέκος* ‘труп’, лат. *nex* ‘смърт, убийство’ (Gamkrelidze, Ivanov 1995: 721). Според Г. Янакис значението на **Hnk-* е вероятно ‘достигам, придобивам, получавам като дял, разпределение’, а семантиката в хетски – *henkan-* ‘смърт, гибел, смъртоносна болест, чума’ – следва идеята, че смъртта е достигната или получена като дял, разпределена от по-висши сили (Giannakis 1999: 10). Терминът *Anankē* запазва своята тайнственост, своето всяващо ужас значение по време на цялата гръцка история.

съдбата като слово – изречено или записано

Както в български, румънски и албански, така и на гръцки има *γραφή*, *γραμμένω* ‘съдба, орисия’. Гръцкият израз „Ἐστὶ μοῦ ἤτανε γραμμένω“ е пълно съответствие на бълг. ‘така ми е било писано’ (GRBR 1960: 140). *Γράφω* ‘пиша, връзвам, драскам’ е от ие **gerb^h*-, което има производни още в стангл. *ceorfan*, срвиснем. *kerben* ‘режа, гравирам’, и в ст-бълг. *žrēbii* (жребий) (Beekes 2010: 285–286).

други

ρίζικό ‘съдба, участ’, ‘късмет’, в съвременния гръцки заемка от италиански, пази се и първоначалното значение за ‘опасност’. Гърците раз-

личават *калорίζικος* и *какорίζικος* ‘добър и лош ризик’, *ριζικάρις* означава ‘щастлив’;

πάσχω, чиито значения включват 1. ‘преживявам, понасям; случва ми се, сполетява ме’, 2. ‘претърпявам нщ лошо’, 3. евфем. ‘пострадвам, загивам, умирам’, 4. ‘облагодетелстван съм, получавам награда’ (STGRBR 1943: 617–618);

албански:

fat ‘съдба’, но още ‘годеник, съпруг, приятел’, заемка от лат. *fātum*. Метафората съдба – съпруг/а е широко разпространена, сравни алб. *shortë* ‘съдба, годеница, съпруга’ < лат. *sorte(m)*. Според други, по-стари изследователи, *fat* ‘годеник’ е заемка от гот. **fadi-* ‘господар’ (Orel 1998: 94). *Fatia* (име, сродно с *fat* ‘съдба’) са същества от южноалбанската митология, персонификации на съдбата на човека;

съдбата като слово – изречено или записано

thënë ‘съдба, предопределение’, ‘нещо, което според предразсъдъците и суеверията непременно ще се случи, не може да се промени, защото е предопределено от свръхестествена сила; късмет’ е субстантивирана причастна форма на глагола *them-thënë* ‘казвам’ (*thënë* 2024). Към това гнездо причисляваме: *kështu e kish të thënë* ‘така му е писано (букв. казано)’; *s’është e thënë...(që)...* ‘не е казано, (че)...’; *parathem* ‘предсказвам’, *parathënie* ‘предсказание’, *parathënës* ‘предсказател’.

В Албания казват: *Kështu e kane shkruar fatite* ‘така било писано’, буквално ‘така са го написали орисниците’.

fatthënë според речника на албанския език има значения: 1. митол. ‘Мястото, където в древността жреците пророкуват бъдещето на хората’; 2. ‘Пророчица, жена, която може да предсказва бъдещето на хората, (предсказателка *fatrrëfyese*)’; 3. митол. *Fatia. Tri fatthënat*. ‘Трите пророчици’; 4. ‘съдба, предопределение’ (*fatthënë* 2024);

съдбата е случайност

short ‘съдба’ < лат. *sors, sortis* ‘съдба, жребий, лотариен билет, табличка за гласуване’. Тук са още: *bashkëshort/e* – ‘съпруг/съпруга’, тези, които имат *съвместна съдба*; *shorti* ж.р. ‘магия, суеверие’ (*short* 2024);

zhdrebi, zhdrivëtoj ‘жребий’ < заемка от бълг. *жребий* (BER 1: 554).

други

nafakë (албански в Косово) ‘съдба, късмет’ < тур. *nafaka* ‘средство за препитание’ от араб. *nafaqa* ‘средство за прехрана’; както отбелязахме, лексемата е лексикален балканизъм (BER 4: 564). Сред многото производни и фразеологизми с тази лексема са: *Nafakëkëputur* – ‘с прекъснат късмет’ ‘нешастен, за момиче неомъжена’; *Erdhi me nafakë* ‘дошъл си е с късмета’; *I preu nafakën* ‘Прекъсна (букв. сряза) късмета на някого’; *I doli nafaka (i doli fati)* – ‘излезе ѝ късметът (за жена, омъжи се)’; *Qoftë me*

nafakë! пожелание: ‘Да има късмет!’; *Ditë e re, nafakë e re* – ‘Нов ден, нов късмет’ (nafakë 2024);

falltare ‘гадател’ – лексемата е заемка от тур. *fal* ‘гадаене, врачуване’ със суфикс за деятел *-tar* (TBR 2009: 431);

румънски:

съдбата като част, дял, нещо дадено, разпределено

dat ‘нещо дадено’, ‘съдба, свръхестествена сила’ < *da* ‘давам’ < лат. *dare* ‘давам’ (Ciorănescu 2001: 276). Латинският глагол е от ие **dō-* : *dā-*, също *dō-u-* : *dau-* : *du-* ‘давам’. Индоевропейският корен е широко разпространен в езиците: стинд. *dadati* – ‘давам’, гр. *δίδομι*, алб. *dha*, лит. *duomi*, арм. *ta-m*, в славянските езици, още в стбълг. да-ти, ‘давам’ (Pokorny 2007: 772–776). На румънски има изрази: „аşa mi-a fost dat să fie“ означава ‘така ми е дадено да бъде’; „аşa mi-a dat“ ‘така ми е дадено’, (Marian 1995: 97–99);

parte (părți) ‘парче, част’. Сред многобройните производни значения е и ‘съдба’ < лат. *pars*, *-tis* (Ciorănescu 2001: 581–582). Лат. *pars* ‘част, парче’ според Де Ваан се отнася към *pariō* ‘раждам’ < ие. **perh₃-i-* ‘осигурявам’, родствен с *parō* ‘осигурявам, предоставям’ (De Vaan 2008: 445–447). На румънски има израз „Аşa mi a fost partea / împarțit“ ‘това беше моят дял, моята участ’ (Marian 1995: 97–99);

ursită < *ursi*, *ursesc* ‘предопределям съдбата; правя заклинания, магии; изричам магически формули, които решават съдбата на някого’ от нгр. *оріщ* (*ursită* 2024). Производни на *ursi*, *ursesc* освен *ursită* ‘съдба’ са още: *ursitor* ‘гадател’, *ursitoare* ‘съдба, антропоморфно олицетворение на предопределението; гадателка’ (Ciorănescu 2001: 821). *Ursitoare* са румънските митични женски същества, които предсказват съдбата на детето при раждане. Вярата в тези същества съществува и в наши дни, което е видно от изразите: „аşa mi-a fost ursita“ ‘така ми е предречено’, „аşa mi-a cântat ursita la naștere“ ‘така ми пееше орисницата при раждането’;

croit ‘скроено’ < *croi* (арум. *cruescu*, мегл. *cruies*) ‘режа, кроя, правя, придавам форма, моделирам, планирам, проправям път’. Румънците казват „a croi soarta cuiva“ ‘кроя съдбата на някого’. Лексемата е българска заемка в румънски (Ciorănescu 2001: 257–258) и е от ие (*s*)*ker-*. Ие корен (*s*)*ker*⁻⁴, (*s*)*kerə-*, (*s*)*krē-* ‘режа’ при Покорни е с производни в езиците: гр. *κείρω* ‘режа’, алб. *sh-kjer* ‘разкъсвам на части’, *harr* (**skor-n-*) ‘режа, отхапвам от’, ствиснем. *scar*, *scaro* ‘рало’, лит. *skiriù*, *skirti*, латв. *škirt* ‘разделям, отделям’ (Pokorny 2704: 2702–2710).

съдбата като слово – изречено или записано

scrisă, *scris* ‘съдба, лош късмет, фаталност’ < гл. *a scrie* (арум. *scriu*, *scriat*, *scriire*) ‘пиша’ < лат. *scribere* (*scrie* 2024). Както в български, така и в румънски представата за съдбата е за записаното слово, което е неотменимо, за което свидетелства изразът „аşa stă scris în slovele ursitoare“ ‘така

пише в книгите на орисниците’ (Marian 1995: 97-99). Лат. *scribō, scriber* < протоитал. **skreif-e/o-* ‘издълбавям, изрязвам’ е от ие **skreib^h-e/o-* ‘издълбавям, изрязвам’ с родствени форми в латв. *skrīpāt* ‘врязвам, драскам, записвам’, стисл. *hrifa* ‘драскам, дърпам’, гр. *σκάριφος* ‘очертание, скица’ (De Vaan 2008: 546–547). Според Ю. Покорни лат. *scribere* е от ие. **skerbh-* ‘режа’. Индоевропейският етимон (*s*)*ker⁴-*, (*s*)*kerə-*, (*s*)*krē-* ‘режа’ има много производни в келтските, германските и балтийските езици, още в оскийски и умбрийски (Pokorny 2007: 2702–2710);

noroc (noroace) ‘съдба, щастие, късмет, случайност’, заемка от ст-бълг. нарокъ ‘срок, дата’, от праслав. **rokъ* ‘предназначено, установено, срок’ (Dukova 2015: 120). Производни на *noroc* са: *norocelă* ‘съдба, късмет’, *noroci* ‘да направя щастлив’, *norocos* ‘щастлив’, *nenoroci*, ‘изгубвам, унищожавам, съсипвам’, *nenorocos* ‘нещастен, без късмет’ (Ciorănescu 2001: 547). Румънците казват: „*norocul este orb*“ ‘щастieto е сляпо’; „*dau norocului cu piciorul* ‘обръщам гръб на щастieto си’; „*noroc să dea dumnezeu*“ ‘да дава бог добро’ (RBR/РБР 1962: 759);

menire ‘призвание, съдба, предопределение’ от слав. *měniti* (*menire* 2024). Сродно е с бълг. *споменавам* ‘мисля, на мнение съм’ (BER 7: 395) и с *помен, памет* < ие. **men-*, **mŋ-* (BER 5: 511–512).

съдбата е случайност

soartă, sorți (soarte) 1. ‘съдба, жребий’; 2. ‘свръхестествена сила (или воля), за която се смята, че определя всичко, което се случва в живота’; 3. ‘стечение на обстоятелствата’ < лат. *sōrtem*, което в другите романски езици се явява като: итал., порт. *sorte*, пров., фр., катал. *sort*, исп. *suerte* (Ciorănescu 2001: 727). Лексемата съществува във всички романски езици (както и в арум. *soarte*, мегленорум. *sorti*). В някои румънски диалекти *soarta* означава ‘плацента’. Ако детето се роди с част от плацентата върху главата, това е знак, че ще бъде щастливо (Ciorănescu 2001: 734). Румънците казват: „*a trage la sorți*“ ‘тегля жребий’; „*în voia sortei la întâmplare*“ ‘на произвола на съдбата’; „*de om avea sorți cu noroc*“ ‘като човек имаше много късмет’; „*așa mi-e soarta*“ ‘такава ми е съдбата’ (*soartă* 2024);

ghinion ‘малшанс, лош късмет, неблагоприятно стечение на обстоятелствата за някого’ < фр. *guignol* ‘кукла, марионетка’, прен. ‘нелеп човек’ (*ghinion* 2024);

съдбата е нещо установено, неподлежащо на промяна

destin < ‘съдба, свръхестествена сила или воля, за която се смята, че фатално и безвъзвратно решава всичко, което се случва в човешкия живот’ < фр. *destin* (*destin* 2024) < лат. *destinare* ‘правя здрав, установявам’. *Destin* е много употребяван термин в съвременния румънски. Латинската сентенция „*faber est suae quisque fortunae*“ в превод на румънски гласи: „*fiicare este creatorul propriului său destin*“ ‘всеки е творец на собствената си съдба’;

други

fatalitate < ‘1. свръхестествена сила, божествена воля, която предопределя хода на нещата и живота на хората; съдба. 2. стечение на злощастни обстоятелства’ < фр. *fatalité* < лат. *fatalitas, -atis*. ‘фатална необходимост, фаталност’ (*fatalitate* 2024);

baftă ‘късмет, успех’ (арум. *baftă* ‘късмет’, *bahtă* ‘удовлетворение’). Тур. *baht* ‘съдба, участ, орис’ вероятно е заето в циг. *batch*, откъдето навлиза в румънски. От турски лексемата навлиза още в нгр. *βάχτ*, алб. *baft*, бълг. *бахт*, ср. *bacht*. Производно: *băftos* ‘щастлив, с късмет’ (Ciorănescu 2001: 68);

Лексемите за СЪДБА в други езици:

латински:

съдбата като слово – изречено или записано

fātum (в gen. *fātī*)¹⁹ – ‘съдба, неотменима съдба, орис, пророчество, божествено слово’. Етимологията на думата е от *fātus*, мин. деят. прич. от *fari* ‘говоря’ < ие. **b^heh₂-/b^hh₂* ‘говоря’ (De Vaan 2008: 231). Към производните на тази лексема принадлежи и стбълг. *баяти* ‘бая’ (BER 1: 38). От същото семантично гнездо са бълг. *предказвам, предказание, пророк, пророкувам*.

Според Е. Бенвенист при лат. *fatum* ‘нещо казано, пророчество, божествено предопределение’, мин. прич. от *fari* ‘казвам, говоря’, *fābula* ‘разказ’ не става въпрос за просто говорене, а за говорене, което има особен характер. Във френската дума *infans* ‘малко дете, този, който говори непонятно, безсмислено’ Бенвенист вижда говоренето като израз на общата за всички хора способност да говорят по неиндивидуализиран, безличен начин, за разлика от осмисленото индивидуално говорене. В гръцките (*phēmis*) и латинските (*fama*) думи, означаващи ‘мълва, слава, добро име, репутация; шум, глъч’ той вижда именно значението ‘безличност’, като ги свързва с пророчествата на оракула, които изразяват волята на боговете (Benveniste 1969: 133–139). Тези разсъждения обясняват семантичния преход ‘говоря’ → ‘божествен закон’ → ‘съдба’ като безлика и окончателна в своите решения сила.

Лат. *fātum* се отнася до нещо, което е било изречено или постановено, често свързано с предварително определена съдба.

съдбата е случайност

sors, sortis ‘жребий, хвърляне на жребий, пророчество’. Латинската лексема е от ие **sr-ti-* ‘съединявам, съединение, става’ (De Vaan 2008: 577). Според LIV ие **ser- /sr-* означава ‘нареждам едно след друго, захва-

¹⁹ Фати са наричани божества, подобни на мойрите. Те се срещат в надписите и в женски, и в мъжки род, но не са имали официален култ (Tokarev 1980: 559).

щам' и е етимон на лат. *serō* 'нареждам, захващам' (LIV 2001: 534). *Sors* се отнася до жребий или съдба, определени случайно, като теглене на жребий или хвърляне на жребий.

Въпреки че има известно припокриване в значенията на *sors*, *fātum* и *fortuna*, всяка дума е натоварена със собствени различни конотации и се употребява по специфичен начин в латинската литература и философия.

съдбата като част, дял, нещо дадено, разпределено

Fortuna

Лат. *fortuna* 'случайност, съдба, късмет', от *fors* (родителен падеж *fortis*) 'шанс, късмет', вероятно е от ие корен **b^{hr}-ti-* 'нося', също 'износвам/раждам деца', което се поддържа от де Ваан, въпреки че според него „развитието на значението от *товар* или *носене* към *шанс*, *късмет* не е очевидно“. Значението може да е 'това, което е донесено' (De Vaan 2008: 236). Причисляваме *fortuna* в този раздел, защото нещо, преди да е донесено, е разделено²⁰.

В римския пантеон *Fortuna* е богиня на късмета. Тя е призовавана под няколко имена, например *Annonaria* (отнасящо се до нейната функция да осигурява храна), *Muliebris* (женственост), *Primigenia* (първородната) и *Virilis* (тя, която е силна и мъжествена). Първоначално *Fortuna* е смятана за стабилно и като цяло благотворно божество, но с течение на времето с нарастващия скептицизъм и загубата на доверие в империята римската религиозна традиция променя предпочитанието си към фигура, която, подобно на гръцката концепция за *Tyche*, представлява нестабилност и непредвидимост. С времето се развива идеята за злата Фортуна. Въпреки че християнската доктрина е несъвместима с езическата представа за Фортуна, идеята за нея не изчезва напълно през средновековието. Тя еволюира и като наследена литературна фигура, и като езическо божество.

Фразата „*fortis fortuna adjuvat*“ 'съдбата помага на смелите' е адаптация по „Енеида“ на Вергилий. Латинската сентенция „*fortuna caeca est*“ 'Фортуна е сляпа' е преведена във всички европейски езици.

В съвременната италианска култура все още е важен образът на Фортуна с превръзка на очите, като противопоставянето *fortuna/sfortuna* 'щастие/нешастие' играе съществена роля в обществения живот, където е в употреба и изразът *La [dea] fortuna è cieca* (лат. *Fortuna caeca est*; 'Фортуна е сляпа').

френски:

sort < 'съдба, участ, жребий' < лат. *sors*, *sortis*. На френски са общоупотребими изразите: „*Le sort e nest jeté*“ 'жребият е хвърлен'; „*tirer au*

²⁰ Интересен за образуването на имена е суфиксът за ж.р. *-nā* < **neh₂*- със значение 'господарка на, повелителка на', с който освен *Fortuna* се образуват още *Bellōna*, *Pōmōna*, гал. *Epona* 'господарка на конете', *Nemetona*, богиня на горичките, *Ritona Pritona*, богиня на купуването и продажбата и много други (West 2007: 137).

sort“ ‘хвърлям жребий’ (които имат съответствия в почти всички европейски езици); „jeter un sort sur qn” ‘правя магия за някого’ (FBR 1950: 1095). При *sort* се наблюдава развитие на значението от ‘непредсказуема, добра или лоша съдба’ към ‘непредсказуема, нежелателна съдба’;

destin ‘съдба, участ, предопределение’ – подобно на *sort*, при *destin* развитието на значението е от ‘необратима и независеща от човешката воля съдба’ към ‘частично зависеща от волята на човека и затова отнасяща се към сферата на личната свобода и отговорност’ (Vezhbickaya 2011: 457–458);

destinée ‘съдба, предопределение, предназначение’, по-славен, по-висок вариант на съдба. Лексемата е по-конкретна от *destin* и подчертава събитията, преживяното. Във френски *destinée* претърпява развитие, подобно на *destin*, като резултатът е още по-позитивен. Докато в старите текстове *destinée* е сила, независима от волята на човека, от XX век на сетне е нещо значимо, свободно и следващо определена цел.

fortune ‘съдба, участ, случай; сполука, богатство’, което не отговаря на английската *fortune* по семантика – не е така „благоприятна“, въпреки че и в двата езика като второ значение е ‘богатство, състояние’ (за това свидетелства френския израз „grande fortune, grande servitude“ ‘голямо богатство, голямо главоболие’). Производното *fortuné* има само второто значение ‘заможен, богат, честит’ (FBR 1950: 580).

ИТАЛИАНСКИ:

destino ‘съдба’ < от лат. *destinare*. Значението на *destino* в италиански се различава от това във френски – отнася се до ‘трудноуловим комплекс от причини, определящи (в миналото, настоящето и бъдещето) събития, които имат решаващ характер и които не могат да бъдат променени’. В *destino* има вътрешноприсъща идея за направление, която се подкрепя от изрза „seguire il proprio destino“ ‘следвам собствената си съдба’ (Vezhbickaya 2011: 449–453). *Destino* е по-употребяваната, по-активна лексема в съвременния италиански.

sorte ‘съдба’ < лат. *sors, sortis*. *Sorte* се отнася до човешкия живот като последователност от добри и лоши събития. В сравнение с *destino* се свързва повече със случайността. И на италиански, и на френски, *sorte* се отнася да случайния, непредсказуем човешки живот. *Sorte*, подобно на англ. *lot*, нем. *Los*, се свързва с представата за предварително определен човешки живот, в който няма възможности за избор и движение напред (Vezhbickaya 2011: 455);

fato ‘съдба’, възприемана като безпощадна и необратима, по-малко употребявана в съвременния италиански;

fortuna ‘съдба, богатство’, с производни *fortunato* ‘късметлия’, *fortunatamente* ‘за щастие’ е положителният аналог на *съдба*, който е по-широко разпространен в италиански, отколкото англ. *luck*, или *съдба*

в български и *судьба* в руски. Традиционното италианско пожелание е: „*Vuona fortuna!*“;

испански:

hado ‘съдба’ < от лат. *fatum* ‘нещо казано, пророчество, божествено предопределение’;

suerte ‘съдба’ < лат. *sors, sortis*.

английски:

съдбата като част, дял, нещо дадено, разпределено

portion ‘част, порция, дял, парче, участ, съдба’ от XIV в. *porcioun*, ‘разпределена част, част, присвоена или приписана, дял’, също ‘партия, съдба, съдба’ от стфр. *porcion* ‘част’ и директно от лат. *portionem* (номинатив *portio*) ‘дял, част’, винителен падеж на съществителното във фразата *pro portione* ‘според връзката (на части една към друга)’, аблатив на **partio* ‘разделяне’, сродно с *pars* ‘част, дял, споделям, разделям’ (от ие корен **pere-* (2) ‘давам, разпределям’). Значението ‘част от цялото’ е от средата на XIV в. От края на XIV в. се обобщава в ‘част, нещо разделено’ (*portion* 2024). Ие **per-*²: *per-*, *perə-* ‘продавам, приготвям за продажба, разпределям’ освен в лат. *pars, -tis* ‘част’, *portiō* ‘част, разпределение’ е регистрирано още в стинд. *pūrtá -*, *pūrtí-* ‘доходи, печалби’, стирл. *rann*, уел. *rhan*, сркорт. *ran*, стбрет. *rannou* ‘част’, хет. *parš-* ‘разделям, нарязвам, разкъсвам’ (Pokorny 2007: 817). *Portion* в значение ‘това, което ми се пада’ присъства в английския превод на Библията, Притчи 30:8: „*Keep falsehood and deceitful words far from me. Give me neither poverty nor riches; feed me with the bread that is my portion*“ ‘Отдалечи от мен измамата и лъжата; не ми давай нито сиромашия, нито богатство; храни ме с хляба, който ми се пада’;

стсканд. **tīman* – освен ‘време’, както се развива в англ. *time* и нем. *Zeit*, стсканд. пази значение за ‘добра съдба, късмет’ (Kroonen 2013: 517). Източник е ие* *dh₂i-mon-*, който отговаря на представата за деленето на времето на части;

fortune ‘състояние, богатство, късмет, щастие, успех’; от стфр. *fortune* ‘съдба, късмет, нещастие’, лат. *fortuna* ‘случайност, съдба, късмет’. На английски има изрази: „*marry a fortune*“ ‘женя се за пари’; „*push one’s fortune(s)*“ ‘правя големи усилия да забогатее’ (ABFR/ 1995: 424);

dispensation ‘освобождаване, милост, разпределяне, съдба’ в богословски смисъл ‘метод или схема, чрез която Бог е развил целите си и се е разкрил на човека’ (от края на XIV в.); също така ‘особено разпределение (за добро или зло) от божественото провидение’. От стфр. *dispensacion* (XIIв., съвр. фр. *dispensation*) и директно от лат. *dispensationem* (същ. име *dispensatio*) ‘управление, такса’, гл. *dispēnsō* ‘отмервам, внимателно разделям, разпределям, раздавам’ (*dispensation* 2024);

съдбата е случайност

lot ‘партида, жребий’, стангл. *hlot* ‘предмет, използван за определяне на нечий дял’ (всичко от зар до сламка, но често парче дърво с изписано име върху него), също ‘това, което се пада на човек чрез жребий’, от прагерм. **khlutom* (етимон на стсканд. *hlutr* ‘парцел, дял’, стфриз. *hlot* ‘парцел’, стсакс. *hlot*, срхол., хол. *lot*, ствиснем. *hluz* ‘дял от земя’, нем. *Los*)²¹, (източник на староанглийския глагол *hleotan* ‘хвърлям жребий, получавам чрез жребий; предсказвам’). Германският етимон е с неизвестен произход (*lot* 2024). Според Г. Кроонен германският етимон е **hluti-* ‘дял’ (Kroonen 2013: 233). На английски има изрази: „one’s lot is cast“ ‘жребият е хвърлен’; „cast (in) one’s lot with smb.“ ‘свързвам съдбата си, живота си с някого’ (ABFR 1995: 667);

hap ‘щастлива случайност, добър случай, късмет, случка, съдба’ от стсканд. *happ* ‘шанс, късмет’, от прагерм. **hap-* (етимон на стангл. *gehaep* ‘удобен, годен’), от ие **kob-* ‘подхожда, пасва, успява’ (етимон също на стинд. *kob* ‘добра поличба; поздравления, добри пожелания’, стирл. *cob* ‘победа’, норв. *heppa* ‘късмет, благоприятен’, праслав. *kobu* ‘съдба, предчувствие, поличба’). Значението ‘добър късмет’ в английски е от началото на XIII в. Изглежда староскандинавската дума е била само в положителен смисъл (*hap* 2024). Сродни англ. думи днес са *happy*, *perhaps* (Klein 1966: 702);

chance ‘шанс, възможност, случайност, риск, случай, съдба’ от стфр. *cheance* ‘злополука, шанс, съдба, късмет, ситуация, падане на зарове’ (XII в., съвременен фр. *chance*), от нар. лат. **cadentia* ‘това, което изпада’, термин, използван при хвърлянето на зарове, ср.р. мн. ч. на лат. *cadens*, сег. прич. на *cadere* ‘падам’, от ие корен **kad-* ‘падам’ (*chance* 2024). В съвременния английски има множество изрази с *chance*: „the chance of a life time“ ‘шанс, който едва ли ще се повтори, който не е за изпускане’; „take one’s chances“ ‘осланям се на късмета си, опитвам си късмета’; „(a) fat chance“ ирон. ‘никаква възможност’ (ABFR 1995: 188–189) – виждаме, че по-употребявано е значението ‘възможност, вероятност, шанс’, а не ‘съдба’;

съдбата като слово – изречено или записано

fate ‘съдба, участ, орис, предопределеност, гибел, смърт’; < от стфр. *fate* и директно от лат. *fatum* ‘нещо казано, пророчество, божествено предопределение’, в романските езици: исп. *hado*, португ. *fado*, итал. *fato*, мин. прич. от *fari* ‘казвам, говоря’ от ие. корен **b^heh₂-* ‘говоря, казвам’, от същия етимон в славянските езици е *бая* ‘лекувам чрез магия’ (LIV 2001: 69). Тук семантичната връзка е между словото и съдбата, която е нещо изречено (в съвременния английски не се схваща от носителите на езика). В английски *fate* е регистрирано от началото на XV в. със значение ‘сила, която управлява съдби, която предопределя събитията; свръхестествена

²¹ Вж по-надолу, нем. *Los*.

предопределеност’, също ‘персонифицирана съдба’. Английското производно *fated* означава ‘обречен’; *fateful* – ‘съдбовен’, а изразите „meet one’s fate“ ‘намирам смъртта си’; „seal smb’s fate“ ‘определям, решавам съдбата на някого’; „go to one’s fate“ ‘погубвам се’ показват семантично развитие „божествено предопределение“ → „участ, съдба“; Според А. Вежбицкая *fate* не е най-важният термин за означаване на съдбата в английския език и не се среща толкова често, колкото *судьба* в руски. Нито *fate*, нито *destiny* са точен еквивалент на руската *судьба* (Vezhbickaia 2011: 426–428);

fatality ‘фаталност, смърт, участ, съдба, насилствена смърт, повеля на съдбата’ от фр. *fatalité*, от късен лат. *fatalitatem* (същ. име *fatalitas*) ‘фатална необходимост, фаталност’, от лат. *fatalis* ‘определен от съдбата; разрушителен, смъртоносен’. Значенията от XVI–XVII в. включват ‘определено от съдбата’ и ‘съдба’ (*fatality* 2024);

съдбата като съд, присъда

doom ‘(нешастна) съдба, гибел, участ, смърт, орис, разорение’ от срангл. *doome*, от стангл. *dom* ‘закон, устав, указ; правораздаване, присъда; справедливост, справедливост, праведност’, от прагерм. **domaz* (етимон също на стсакс. и стфриз. *dom*, стсканд. *domr*, стгерм. *tuom* ‘решение, постановление’, гот. *doms* ‘разпознаване, разграничение’), може би от ие корен **dhe-* ‘да определя, поставя, поставя, правя’ (етимон също на стинд. *dhaman-* ‘закон’, гр. *themis* ‘закон’, лит. *domė* ‘внимание’) или според Клайн от ие корен **dhō-*, **dhē-* ‘слагам, поставям’ (Klein 1966: 475). Първоначално *doom* е с неутрално значение, но се среща и ‘решение, определящо съдбата или богатството, неотменима съдба’. Съвременното отрицателно значение ‘съдба, разруха, унищожение’ е от началото на XIV в. и се обобщава след 1600 г. чрез *doomsday* ‘Страшния съд’, деня на гибелта и унищожението на всичко (*doom*, 2024);

съдбата е нещо установено, неподлежащо на промяна

destiny ‘съдба, орис, провидение’ от стфр. *destinée* ‘цел, намерение, съдба’, мин. прич. от *destine*, от лат. *destinare* ‘правя здрав, установявам’, съставен от лат. префикс *de-*, със значение ‘надолу, надолу от, от, на разстояние; относно’, но също и ‘надолу до дъното, напълно’, следователно ‘напълно’ (интензивно или пълно) и **sta, stā-*, ие корен, означаващ ‘да стоя, да стъпя, да правя или да бъда твърд’, с производни, означаващи ‘място или нещо, което стои’. Значението на *destiny* е ‘това, което е здраво установено’ и има семантична връзка със закон или решение, нещо, даващо форма и структура на събитията (*destiny* 2024) и (Klein 1966: 434). Според А. Вежбицкая в по-ранния период на английския език *destiny* се схваща като нещо необратимо, неконтролируемо и преди всичко наточено с отрицателни конотации. В новото време в Америка след XVIII век се развива значение ‘предопределение/предназначение’ (Vezhbickaia 2011: 464–465).

И *destiny*, и *fate* се обясняват като свръхестествена сила, която оформя живота на хората или като събития и преживявания, с които се сблъсква човек по време на живота си. Имат много сходно семантично съдържание.

determinaiton < от гл. *determine* ‘уреждам, взимам решение; посочвам нещо определено; определям границите на; ограничавам във времето или степента’, също ‘стигам до твърдо решение или определено намерение (да направя нещо)’ от стфр. *determiner* и директно от лат. *determinare* ‘заграждам, обвързвам, поставям граници’; от *de-* ‘надолу от, далеч от’ и *terminare* ‘маркирам край или граница’, от *terminus* ‘край, граница’. Според Де Ваан думата е вероятно гръцка заемка и регистрираната хет. форма *tarma* ‘колче, пирон’ предполага, че индоевропейската дума е означавала конкретен обект, който може да се отнася до граничен камък (De Vaan 2008: 615);

weird ‘съдба, зла орис’ В германските езици *weird* означава ‘имаш силата да контролира съдбата’, от стангл. *wyrd* ‘съдба, шанс’, от прагерм. **wurthiz* (откъдето е стсакс. *wurd*, ствиснем. *wurt* ‘съдба’, стнорв. *urðr* ‘съдба, една от трите норни’), откъдето е нем. *werden* ‘ставам’, от ие. корен **uert-* ‘завъртам, обръщам’ (LIV 2001 691–692). Развитието на значението е в посока *завъртам* → *ставам*. Прилагаме *weird* към тази категория, с идеята, че това, което се е завъртяло, преобърнало, вече е неотменимо. *Wyrd* вероятно е имал значение ‘сила на съдбата, фаталност, смърт, разпад’ в предхристиянска Англия, но точният превод е невъзможен за нас. Честото използване на термина в староанглийската литература предполага, че е претърпял процес на адаптиране, позволяващ широкото използване в християнските текстове. От XIV в. е регистриран изразът „Dree one’s weird“ ‘примириявам се със съдбата си; страдам мълчаливо’ (ABFR 1995: 1175). Значението ‘страшен, свръхестествен’ се развива от средноанглийски и се отнася за трите сестри, женските свръхестествени същества или норни (в германската митология), които контролират човешката съдба. Те са представяни като странни и плашещи на вид, напр. в „Макбет“, което води до прилагателното със значение ‘странно изглеждащ, тайнствен’ (1815 г.). В съвременния английски *weird* ‘странен’ не се отнася до свръхестествена сила, а има почти изцяло светско значение (*weird* 2024);

прагерм. лексема *wurþis* ‘съдба’ < ие **uert-* ‘въртя’ в значение ‘нещо станало в резултат на превъртане (на събития)’ се основава на семантичния преход: въртя (се) / ие **uert-* > *ond-verðr* ‘обръщам се към нещо’ → *ставам*. Съдбата (на стисл. *urðr*) се възприема като продължителност на времето, включваща всички събития в живота на човека. *Urðr* се разбира като универсално начало, определящо развитието на света. *Wurþis* като ‘преобръщане, превъртане’ може да се интерпретира по два начина: 1. като ставане, осъществяване на събитията в определен срок; 2. „въртенето“ препраща към митологичните представи за въртене, усукване на

нишката на съдбата (напр. *Snero Þær af afli øglogpátto* ‘въртяха те (норните) със сила нишките на съдбата’ или ствиснем. *wirtel* ‘вретено’, което е сродно със ствиснем. *wurt* ‘съдба’) (Toporova 1994: 164-165).

други

luck ‘късмет, щастие, съдба’ не се среща в староанглийски, вероятно от срнидерл. *luc*, съкратено от *gheluc* ‘щастие, късмет’, дума с неизвестен произход (luck 2024). Има сродни думи в съвременния нидерландски *geluk*, срвиснем. *g(e)lücke*, нем. *Glück* ‘щастие, късмет’²².

Прави впечатление, че почти всички често употребявани наименования на съдбата в английски са от френски, вероятно навлезли в норманския период – XI–XII в. От прагермански са: *doom*, *hap*, *lot*, *weird* и *luck*.

немски:

съдбата като част, дял, нещо дадено, разпределено

das Schicksal – най-общо ‘това, което се случва на хората, независимо от тяхната воля и оказващо решаващо влияние върху живота им, провидение, съдба’, композит от *schicken* и *-sal*. Глаголът *schicken* се среща само в немски и нидерландски със значение ‘правя нещо да се случи, предизвиквам, подреждам, формирам, поръчвам, подготвям, обръщам се към, набавям, премествам, изпращам’, а *-sal*, *-sel* е суфикс, най-често свързан с корена, за образуване на същ. имена (конкретни или абстрактни)²³. В нидерл. е регистрирана по-старата форма *schicksel*, а в немски думата е от XVIII в. (Schicksal 2024). *Schicksal* в немски не се асоциира с *жребий*, нещо разпределено от лотария, а предполага съществуването на някаква по-висша сила, която определя човешкия живот; в същото време не предполага съдебно решение, т.е. не е пълен еквивалент на *съдба* в български и руски. Според А. Вежбицкая и *судьба*, и *Schicksal* се отнасят до висша сила, контролираща човешкия живот, но в немски в наименованието не е основен концепт и има особен митологичен компонент (Vezhbickaya 2011: 447);

das Geschick ‘съдба, неизменен ход на живота, умение, способност да се направи нещо по правилния начин’. В лексемата отново участва *schicken*, а значението ‘това, което е изпратено, дадено, предопределено на човека от висши сили, съдба’ е от XV в. и се развива под влияние на *geschickt* ‘способност да се направи нещо подходящо, уместно’ (XVII в.). Антоним е *Mißgeschick* ‘нешастие’ (Geschick 2024). От същото етимологично гвездо е още *Schickung* ‘съдба, повеля, воля на съдбата’; „eine Schickung Gottes“ означава ‘божия воля, повеля’;

Miqtuðr (име на божество в скандинавската митология) се превежда като ‘това, което е измерено, мярка (на съдбата), съдба, смърт’, още като

²² За немската дума *Glück* няма убедителна етимология, вж. (Kluge 1989: 270).

²³ Което от своя страна се получава от удължаващ корена суфикс *s-* + ие *-lo-* като в лат., балт., слав. се получава *-slo*, напр. праслав. *veslo*.

‘лидер, владетел, който притежава власт, особено има власт да определя съдбата на хората’. От ие етимон **med-* ‘меря, грижа се да спазвам задълженията, тревожа се’ са още: стсканд. *mjǫtuðr* ‘съдба’, стангл. *metod* ‘съдба’, гот. *mitan*, стангл. *metan* ‘измервам’, (Pokorný 2007: 2000-2001). Гр. *μῆδομαι* ‘претеглям, решавам’, стирл. *midithir* ‘съден, осъден’, лат. *medeor* ‘лекувам, идвам на помощ’, оск. *meddik* ‘този, който дава мярка (глоба)’ са от същото етимологично гнездо (LIV 2001: 423). От същия етимон е *Mēten* (*Mettena* е ‘Измерващата’) – англосаксонско име на богинята на съдбата. В някои езици наблюдаваме специализиране на значението в посока „време, година“: алб. *mot* ‘година’, лит. *metų* ‘година’.

съдбата е случайност

das Los ‘съдба, покрит предварително маркиран предмет или лист хартия, чрез който трябва да се вземе произволно решение, лотариен билет’, ствиснем. (*h*)*lōz* ‘заклинание, съдба, споделяне’, срвиснем. *lōz* ‘хвърляне на жребий, томбола, съдба, пророчество, разделение, разделяне на наследството’, стсакс. *hlōt*, стангл. *hlīet*, *hlýt*, *hlēt*, стсканд. *hlautr*, гот. *hlauts* ‘жребий, наследство’ (прагерм. **hlauta-*, **hlauti-*). Към тези форми с отглас още са: ствиснем (*h*)*luz* ‘съдба’ (VIII в.), стангл. *hlot* ‘дял, наследство, решение’, англ. *lot* ‘партида, жребий’, стсканд. *hlutr* ‘партида, част, парче, нещо’, *hluti* ‘клучки за теглене, падналият се жребий’²⁴, част, парче’, шв. *lott* ‘партида, дял’. Всички форми са абстрактни съществителни, водещи към изгубен в съвременния немски глагол – ствиснем. (*h*)*liozan* ‘хвърлям жребий, означавам’ (VIII в.), срвиснем. *liezen* ‘хвърлям жребий, разпределям като партида’, стсакс. *hliotan* ‘получавам’, стангл. *hlēotan* ‘хвърлям жребий, получавам чрез жребий’, стсканд. *hljōta* ‘хвърлям жребий’, швед. *ljuta*. Други значения на *Los* са: ‘билет за участие в лотария’, ‘съдба’, като последното се среща в изразите: „ein schweres, bitteres, tragisches, unsicheres, glückliches, beneidenswertes Los haben“ ‘имам тежка, горчива, трагична, несигурна, щастлива, завидна съдба’; „in dieser Zeit, während des Krieges hatte sie kein leichtes Los“ ‘по това време, по време на войната, съдбата ѝ не беше лесна’; „es war ihm ein hartes Los beschieden, zuteil“ ‘беше му отредена тежка съдба’ (Los 2024);

Zufall ‘непредвидено съвпадение на обстоятелства, изненадващо събитие, случайност’. Съществителното е калка по лат. *accidēns* ‘несъществено, външно съвпадение, зловещо събитие’ от лат. *accidere* ‘падам върху нещо, придвижвам се към нещо, случвам се, ставам’ (*ad = zu* ‘към, съ-’ + *cadere* ‘падам’)²⁵. Понятието се установява под влияние на теологичната употреба на мистиците (Tauler, Vetter, Seuse), но и следва логиката на лат.

²⁴ Пак начин за изтегляне на жребий, при който от няколко скрити в ръката клечки късата е губещата.

²⁵ Бълг. *съвпадам*, *съвпадение*, от рус. *совпадать*, *совпадение* представят същото калкиране.

accidens и *accidentia* (Kluge 1989: 817). В съвременния немски има изрази, в които е видно, че *Zufall* заменя *съдба*: „ein Spiel des Zufalls“ ‘игра на съдбата, на случая’; „ein blinder Zufall“ ‘сляпа съдба, случайност’; „den Launen des Zufalls unterworfen“ ‘подхвърлен на прищевките на съдбата’.

съдбата е нещо установено

Bestimmung ‘определяне, цел’, ‘предопределение, сила на съдбата’ от гл. *bestimmen*, първоначално ‘избирам чрез гласа си’, по-късно ‘определям, нареждам’, от *stimmen* с две значения: по-новото значение е ‘гласувам’, както *Stimme* ‘глас’ отговаря на лат. *vōtum*; по-старото е ствиснем. *gistimmi* ‘хармоничен, имащ същия глас’ (Kluge 1989: 79 и 703–704).

други

das Glück ‘щастие, случайно, изненадващо стечение на благоприятни обстоятелства, съдба, душевно състояние на вътрешно удовлетворение’, с регистрирани форми: срвиснем. *g(e)lücke*, срниснем. *(ge)lücke*, срхол. *(ghe)lucke*, *(ge)luc*, хол. *geluk*; заемки от срниснем. са стфриз. *lukk*, срангл. *luk(e)*, англ. *luck*, стсканд. *lukka*, *lykka*, шв. *lycka*. Първоначално означава ‘съдба, резултат от събитие или възможност (както за добро, така и за зло)’ и като термин за „съдба“ се конкурира със срвиснем. *sælde* (нем. *selig*) ‘блажен, честит, изключително щастлив’ и *heil* ‘благополучие, добро, благо’, по-старите изрази за ‘благословия, благополучие, щастие’. От по-тясната употреба в смисъл на ‘благоприятен ход или изход от събитие, благоприятна съдба’, *Glück* се развива в обозначаване на ‘състояние на силно вътрешно удовлетворение и радост’. Антоним е *Unglück* ‘нешастие, съдбоносно събитие, удар на съдбата, лош късмет’ (Glück 2024). Лексемата няма общоприета етимология. Фр. Клуге е склонен да приеме предложението на А. Линдквист за произход от **leug-* ‘извивам, огъвам’ (в гр. *lygízein*), което в немски се развива към *schließen* ‘затварям’, регистрирани в гот., стсакс. *lūkan*, стсканд., стфриз. *lūka*. *Glück* в такъв случай може би се развива семантично в посока от ‘нещо завършено, нещо, което приключва, затваря се’ → ‘нещо, което преминава добре’ (Kluge 1989: 270).

Дали концептът Съдба е универсален или етноспецифичен?

В свое изследване за концепта „съдба“ А. Вежбицкая проследява в исторически план промените в семантиката на наименованията за „съдба“ на руски, немски, английски, полски, френски и италиански език. Езиковеда стига до извода, че *fate/съдба* не е универсален човешки концепт. Изследвайки няколко европейски култури чрез техните ключови думи в езиците, тя твърди, че концептът „съдба“ в много голяма степен е културно обусловен (Vezhbickaya 2011: 481).

Наистина специфичните етнокултури са оказали влияние върху промените в семантиката на наименования на съдбата. Както видяхме, кон-

цептът Съдба, както и наименованията на божествата на съдбата, търпят развитие – напр. в древна Гърция *δαίμων* означава ‘дух, божествена сила’, а днес демоните са зли духове; при фр. *sort* се наблюдава развитие на значението от ‘непредсказуема, добра или лоша съдба’ към ‘непредсказуема, нежелателна съдба’; англ. *fortune* придобива основно значение ‘състояние, богатство’, в съвременния български *чест* вече не се схваща като ‘съдба, добра съдба, късмет’, а придобива значение ‘почтеност, нравствено-социален статут, предизвикващ уважение’ и др.

Но това, което впечатлява, е наличието на някои общи модели, които много често се виждат при общите вътрешни форми на названията за „съдба“ в езиците. Тези модели са ключови в разбирането за съдбата:

– съдбата може да се възприема като *дял, част* – това което е дадено, отредено, предопределено от божествата. Наблюдаваме този модел във всички балкански и славянски езици, в латински (и в някои езици, които се развиват от него), както и в турски и арабски – представата за съдбата като нещо дадено, разпределено от боговете или някаква по-висша сила, е универсална;

– съдбата е *съд, присъда* – в гръцки, български, руски; тя е и *закон*: стинд. *dhaman-* ‘закон’, гр. *themis* ‘закон’, англ. *doom*;

– съдбата има връзка със *словото*, което е натоварено с божествена, магическа сила; тя е нещо, което може да бъде *преречено*, *предсказано* или пък *записано*. Моделът е особено ясно изразен в балканските и славянските езици, а от латинското *fatum* се развиват производни във всички романски езици, както и в английски. Тъй като писмеността е сравнително късно явление в разволя на човешките общества, вероятно писмената форма на фиксиране на съдбата е по-късна от устната. Въпреки това, тази вяра е доста стара – римляните са вярвали във *Fata scribunda*, която призовавали в последния ден от седмицата след раждането на детето. Името на палайските божества на съдбата *Gulzannikes* означава ‘необходими за писане’; етимологията на хетската *gulša* ‘орисница, богиня на раждането’ е от **k^wls-ó* ‘резчица’ (Dukova 2015: 127). При хетите и другите етноси от Анатолия от II-то хилядолетие пр. Хр. *съдба* е това, което е записано, гравирано – *gulš-* за човека, а богините на съдбата се наричат *Gulses*, или на палайски *Gulzannikes*;

– съдбата е *случайност*, нещо, което индивидът може да *срещне* – в гръцки, сръбски, руски. Тази случайност наблюдаваме също в романските производни на лат. *sors, sortis* ‘жребий, хвърляне на жребий, пророчество’, както и в англ. *lot, chance*, нем. *Los, Zufall*;

– съдбата е *нещо установено, неподлежащо на промяна* – наименования, свързани с тази представа, са в гръцки, романските езици, английски;

– съдбата се реализира във *времето*, с което се идентифицира в традициите на Индия и Иран, при арабите. От друга страна времето може да

се дели на части, може да се преобръща и превърта – наблюдаваме тази идея в наименованията на съдбата и нейните божества в германската традиция. Единствено тук регистрираме стсканд. **tīman* – със значение за ‘добра съдба, късмет’. Според Т. Топорова, изследвала древногермански езикови данни, съдбата (**wurpis*, **wend-*) се разбира като нещо, което се случва във времето: тя се проектира върху времевата ос, създава време, осмисля се като време (Топорова 1994: 165)²⁶;

– много силни в европейската традиция са образите на трите свръхестествени жени (мойри, парки, норни, орисници и др.), които се явяват при раждането на дете и определят съдбата му. В повечето случаи техните имена етимологично се свързват с идеята за съдбата като част, дял.

– неизменно свързан с този образ е мотивът за преденето и тъкането²⁷. Една от мойрите е *Κλωθώ* (Клото), предачката, която изтъква нишката на човешкия живот. Предачки са още тракийската Бендида, славянските Мокош, Света Петка (понякога свързвана с две други светици с езически корени – Света Сряда и Света Неделя), сръбските *Срећа* и *Несрећа*, литовската *Verpėja* (Верпея), албанската *Vitore*, германската *Frau Holla* (или *Hell*, *Holda*, *Perchta*, наред с други имена), японската *Orihime* (Орихиме) и др. Тъкачки са гръцката Атина, египетските Изиди и Нейт, германските богини на съдбата, които имат различни имена, жената паяк при индианците хопи и навахо в Северна Америка, японската *Amaterasu*²⁸, китайската *Chih Nu*²⁹ и др.

– особено интересна е връзката между съдбата и връзването на възли и сложната и изтънчена символика, с която те са натоварени от древността до по-късните цивилизации;

²⁶ Скандинавците са вярвали в способността на човек (с помощта на боговете) да влияе на времето, и оттам на съдбата си. Доказателство за това е митът за крал *Aunn*. *Aunn inn gamli* (‘Аун старият’) имал десет сина, девет от тях той принесъл в жертва на Один, като за всеки получил по десет години живот.

²⁷ Виж по-подробно разработения мотив в статията „Съдбата и мотивът за предене и тъкане в различни езици и култури“, публикувана в бр. 3–4 на сп. Съпоставително езикознание“ от 2023 г.

²⁸ *Amaterasu* (Аматерасу, на японски: ‘Велико божество, осветяващо небето’) е небесната богиня на слънцето. Аматерасу научава хората да изваждат конци от копринената буба, като също им показва как тази копринена нишка се тъче на стан.

²⁹ *Zhi Nü* (с варианти *Chih Nii*, *Chih Hii*, *Zhi Nu*, *Zhinü*) в китайската митология е небесна тъкачка, която използва облаците, за да изтъче дреха за баща си, нефритения император *Yudi* (Юди). Получила разрешение да посети земята, *Zhi Nü* се влюбва в пастира *Niu Lang* и се омъжва за него. Императорът, ядосан, че дъщеря му е пренебрегнала тъкането, поставя влюбените от двете страни на непроходимия Млечен път, като им позволява да се срещнат само веднъж в годината, на седмия ден от седмия лунен месец. На този ден свраки летят към Млечния път, за да образуват мост, така че влюбените да могат да подновят безсмъртната си любов един към друг. *Zhi Nü* принадлежи към съзвездие Лира, *Niu Lang* към Орел (Duignan 2024).

– друга често срещан мотив е този на тъкането (като производство на текстил), което може да бъде отнесено към текста (като продукт на интелектуалното производство). Текстилт не трябва да се разглежда просто като парче плат, а като предмет, предаващ значение: той може да записва исторически събития, митове, легенди и приказки, може да представя аспекти на социалния статус на човек, може дори да служи за магически дейности – защита, гадаене или проклетия³⁰.

И накрая, бихме искали да обърнем внимание на някои тавтологични и квазитавтологични словосъчетания, свързани със съдбата, които се отклоняват в индоевропейските езици: бълг. „отсъдено от съдбата“, рус. „суддено судьбою“, „судьба судила“, лит. *taip Laima lēmė* ‘така е предопределила Лайма’³¹, букв. така е казала Лайма’, лат. „fata fari“ ‘предсказвам съдбата’, „fors fortuna“ ‘случайно, букв. донесено от съдбата’, нем. “die Fügung des Schicksals” ‘повеля на съдбата’. Може би това не са случайни езикови факти. Примерите напомнят на други индоевропейски словосъчетания, изградени на принципа *figura etymologica*: бълг. „вятър вее“, рус. „гром гремит“, „служить службу“; лат. „pugnā pugnare“ ‘вода битка, букв. бия битка’, лит. „lietūs lįja“ ‘дъжд се лее, букв. излятото се лее’ и др. Според С. Сахно в протоиндоевропейската семантика тези словосъчетания се отнасят преди всичко до назоваването на стихии – природни, като вятър, дъжд, гръмотевици, и човешки – сън, работа, война и др. (Sahnó 1994: 238). Видно е, че съдбата е една от тези стихии, която се проявява по различни начини – предопределена и непреодолима, дадена и отсъдена, предсказана или записана.

Концептът Съдба присъства във всички форми на възприемане на света – в езика, като „огледало на духа на народа“³², в митологията и религията, във вярванията и обичаите, в изкуството и философията. Той има различни (както видяхме променящи се) значения, които могат да бъдат използвани в различни контексти, подобно на тези, в които са почитани божествата на съдбата. Те съществуват там, където езикът, митологията и социалните реалности споделят обща територия (или обща граница). Съдбата и нейните божества могат да бъдат разбрани само ако приемем и разгледаме от всички възможни страни техните многобройни значения и проявления.

³⁰ Тези аспекти на концепта Съдба и проявите им в езиците ще бъдат разгледани в следващи публикации.

³¹ Обща за всички балти върховна богиня е *Laimė* (Лайма) (на лит. *Laima, laime*, латв. *Laoma, laome* ‘щастие’), богинята на съдбата.

³² „Езикът представлява външно проявление на духа на народа: езикът на народа е неговият дух и духът на народа е неговият език“ (Humboldt 1984: 68).

ЛИТЕРАТУРА

- АБФР 1995. *Английско-български фразеологичен речник*. София: МАГ-77.
- АРНАУДОВ, М. 1971. *Студии върху българските обреди и легенди*, т. I. София: Издателство на БАН.
- АСЕНОВА, П. 2002. *Балканско езиковедие*. София, Издателство „Фабер“.
- АСЕНОВА, П., ДЕТРЕЗ, Р. 2021. *Речник на общобалканската лексика в книжовните езици*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- БЕР 1971 сл. *Български етимологичен речник*. Съст. Вл. Георгиев и др. Т. 1–8. София: Българска академия на науките.
- БТР 1994. *Български тълковен речник*. София: „Наука и изкуство“.
- ВАЧЕВА-ХОТЕВА, М. 2000. *Говорът на село Зарово, Солунско*. София: Multiprint ЕООД.
- ВЕЙСМАНЪ, А. 1899. *Греческо-русский словарь*. С.-Петербургъ: Издание автора.
- ВЕЖБИЦКАЯ, А. 2011. *Семантические универсалии и базисные концепты*. Москва: Языки славянских культур.
- ВОЙНОВ, М., Д. ДЕЧЕВ, ВЛ. ГЕОРГИЕВ, АЛ. МИЛЕВ, Б. ГЕРОВ, М. ТОНЕВ. СТ-ГРБР *Старогръцко-български речникъ*. София: Печатница Книпеграфъ.
- ВОРКАЧЕВ, С. Г. 2003. Культурный концепт и значение. – *Труды Кубанского государственного технологического университета*. Сер. Гуманитарные науки. Т. 17, вып. 2. Краснодар, 268–276.
- ГРБР 1960. *Гръцко-български речник*, София: Издателство на БАН.
- ГУМБОЛДТ, В. ФОН 1984. *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс.
- ДУКОВА, У. 2015. *Наименования демонов в болгарском языке*. Москва: „Индрик“.
- ЭСЛЯ 16. *Этимологический словарь славянских языков*. Москва: Наука.
- ИЛИЕВА, Д. 2013. За същността на концепта. В: Под ред. на Л. Крумова-Цветкова, *70 години българска академична лексикография. Доклади от VI национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология*. София: Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН, 527–535.
- ИЛИЕВА, Д. 2018. *Културно-информационна сигурност*. София: „Софттрейд“.
- ИВАНОВ, В. 1965. *Славянские языковые моделирующие семиотические системы*. Москва: „Наука“.
- КИРИЛОВА, Й. 2017. Концепт и езикова картина на света. – *Български език*, 64, 1, 68–79.
- ПАВЛОВА, Н. 2003: Към характеристиката на съдбата в българската и румънската лингвокултура. В: *Актуални проблеми на балканското езиковедие*. София: Фабер, 104–116.
- ПАВЛОВА, Н. 2009. Съдбата в проverbsалния фрагмент на българския език. – *Българска реч*, XV, 1–2, 58–70.
- РБЕ 2024. Речник на българския език. at: <https://rechnik.chitanka.info/w/%D1%81%D1%8A%D0%B4%D0%B1%D0%B0>, (accessed 15 February 2024).
- РМЈ 1961. *Речник на македонскиот јазик*, Т. 3. Скопје: Институт за македонски јазик.
- САХНО, С. 1994. Уроци рока: опыт реконструкции „языка судьбы“. В: Арутюнов, Н. (ред.). *Понятие судьбы в контексте разных культур*. Москва: Наука, 238–246.

- СЕДАКОВА, И. 2013. *Балкански мотиви в езика и културата на българите*. София: Академично издателство „Проф. М. Дринов“.
- СТОЙКОВА, СТ. 2007. *Български пословици и поговорки*. София: ИК Колибри.
- ТБР 2009. ДОБРЕВ, И. *Академичен турско-български речник*. София: Рива.
- ТОКАРЕВ, С. А. 2008. *Мифы народов мира. Энциклопедия*. Электронное издание. Москва: «Советская Энциклопедия» 1980.
- ТОПОРОВА, Т. 1994. Древнегерманские представления о судьбе. В: Арутюнов, Н. (ред.). *Понятие судьбы в контексте разных культур*. Москва: Наука, 162–167.
- ЧЕРНЫХ, П. Я. 1999. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. Москва: Издательство „Русский язык“.
- ШАНСКИЙ, Н. 1971. *Краткий этимологический словарь русского языка*. Москва: Просвещение=

REFERENCES

- ABFR 1995. *Angliysko-balgarski frazeologichen rechnik*. Sofia: MAG-77.
- ARNAUDOV, M. 1971. *Studii varhu balgarskite obredi i legendi*, t. I. Sofia: Izdatelstvo na BAN.
- ASENOVA, P. 2002. *Balkansko ezikoznanie*. Sofia, Izdatelstvo „Faber“
- ASENOVA, P., Detrez, R. 2021. *Rechnik na obshtobalkanskata leksika v knizhovnite ezitsi*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.
- ASSMANN, J. 2008. *Of God and Gods. Egypt, Israel, and the Rise of Monotheism*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- BEEKES, R. 2010. *Etymological dictionary of Greek*. Leiden, Boston: Brill.
- BENVENISTE, E. 2016. *Dictionary of Indo-European Concepts and Society*. Chicago: Hau Books.
- BER 1971 sl. *Balgarski etimologichen rechnik*. Sastaviteli Vladimir Georgiev i dr. T. 1–8. Sofiya: Balgarska akademiya na naukite.
- BTR 1994. *Balgarski talkoven rechnik*. Sofia: Izdatelstvo Nauka i izkustvo.
- BOLLE, K. W. 2005. Fate. In: Jones, L, (editor in chief). *Encyclopedia of Religion*. Thomson Gale, 2998–3006.
- chance 2024. at: <https://www.etymonline.com/search?q=chance> (accessed 17 February 2024).
- CIORĂNESCU, Al. 2001. *Dicționarul etimologic al limbii române*. București: Editure Saeculum I. O.
- CLARK, A. J. 2007. *Divine Qualities. Cult and Community in Republican Rome*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- CHERNYH, P. Ya. 1999. *Istoriko-etimologicheskij slovar' sovremennogo russkogo yazyka*. Moskva: „Russkij yazyk
- COHEN-MOR, D. 2001. *A Matter of Fate*. Oxford: Oxford University Press.
- DE VAAN, M. 2008. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden, Boston: Brill.
- destin 2024. at: <https://dexonline.ro/definitie/destin> (accessed 20 February 2024).
- destiny 2024. at: <https://www.etymonline.com/search?q=destiny> (accessed 17 February 2024).

- dispensation 2024. at: <https://www.etymonline.com/search?q=dispensation> (accessed 16 February 2024).
- doom 2024. at: <https://www.etymonline.com/search?q=doom> (accessed 16 February 2024).
- DUIGNAN, B. 2024. Zhi-Nu. at: <https://www.britannica.com/topic/Zhi-Nu> (accessed 11 February 2024).
- DUKOVA, U. 2015. *Naimenovaniya demonov v bolgarskom yazyke*. Moskva: "Indrik".
- ESSYA 16: *Etimologicheskij slovar' slavyanskih yazykov*. Moskva: Nauka.
- fatalitate 2024. at: <https://dexonline.ro/definitie/fatalitate> (accessed 20 February 2024).
- fatality 2024. at: <https://www.etymonline.com/search?q=fatality> (accessed 16 February 2024).
- fathtënë 2024. at: <http://www.fjalori.shkenca.org/> (accessed 17 February 2024).
- FBR 1950: Mavrov, Bl. *Frensko-balgarski rechnik*. Sofia: „Nauka i izkustvo“. [Мавров, Бл. ФБР *Френско-български речник*. София: „Наука и изкуство“.]
- GAMKRELIDZE, T. I., V. Ivanov. 1995. *Indo-European and the Indo-Europeans*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- geschick 2024. at: <https://www.dwds.de/wb/Geschick#1> (accessed 10 February 2024).
- ghinion 2024. at: <https://dexonline.ro/definitie/ghinion> (accessed 10 February 2024).
- GIANNAKIS, G. 1998. The “Fate-as-Spinner” motif (Part I). In: *Indogermanische Forschungen*, Sonderausdruck, Berlin, New York: De Gruyter, 1–27.
- GIANNAKIS, G. 1999. The “Fate-as-Spinner” motif (Part II). In: *Indogermanische Forschungen*, vol. 103, Berlin, New York: De Gruyter, 95–108.
- Glück 2024. at: <https://www.dwds.de/wb/Glück> (accessed 16 January 2024).
- GRBR 1960. Gratsko-balgarski rechnik, Sofia: Izdatelstvo na BAN.
- GRANT, M. 1960. *The World of Rome*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- GREEN, W. C. 1944. *Moirai. Fate, Good, and Evil in Greek Thought*. Cambridge: Harvard University Press.
- hap 2024. at: <https://www.etymonline.com/search?q=hap> (accessed 16 February 2024).
- HUMBOLDT, V. 1984. *Izbrannye trudy po yazykoznaniiyu*. Moskva: Progress.
- ILIEVA, D. 2013: Za sashtnostta na kontsepta. In: L. Krumova-Tsvetkova (edit.). *70 godini balgarska akademichna leksikografia. Dokladi ot VI natsionalna konferentsia s mezhdunarodno uchastie po leksikografia i leksikologia*. Sofia: Institut za balgarski ezik „Prof. L. Andreychin“ – BAN. 527–535.
- ILIEVA, D. 2018. *Kulturno-informatsionna sigurnost*. Sofia: "Softtrejd".
- IVANOV, V., T., V. 1965. *Slavyanskije yazykovye modeliruyushchie semioticheskie sistemy*. Moskva: "Nauka".
- KIRILOVA, Y. 2017. Kontsept i ezikova kartina na sveta. – *Balgarski ezik*, 64, 1, 68–79.
- KLEIN, E. 1966. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam London New York: Elsevier Publishing Company.
- KLUGE, F. 1989. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin: Walter de Gruyter.
- KOSELLECK, R. 2004. *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Cambridge: The MIT Press Cambridge.
- KROONEN, G. 2013. *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden, Boston: Brill.
- Lakoff, G., Johnson, M. 1980. Conceptual Metaphor in Everyday Language. – *The Journal of Philosophy*, Volume 77, Issue 8, 453–486.

- LAWSON, J. N. 1994. *The Concept of Fate in Ancient Mesopotamia of the First Millennium: Toward an Understanding of Šimtu*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- liezi 2024. at: <https://en.wikipedia.org/wiki/Liezi> (accessed 12 February 2024).
- LIV 2001. *Lexicon der Indogermanischen Verben*. Unter Leitung von H. Rix. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- los 2024. at: <https://www.dwds.de/wb/los> (accessed 15 february 2024).
- lot 2024. at: <https://www.etymonline.com/search?q=lot> (accessed 16 February 2024).
- luck 2024. at: <https://www.etymonline.com/search?q=luck> (accessed 16 February 2024).
- MARCOULESCO, I. 2005. Free Will and Determinism. In: Jones, L. (editor in chief). *Encyclopedia of Religion*. Thomson Gale, 3199–3202.
- MARIAN, S. 1995. *Nașterea la români: studiu etnografic*. București: Editura Grai și Suflet, Cultura Națională.
- MATASOVIĆ, R. 2009. *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*. Leiden, Boston: Brill.
- menire 2024. at: <https://dexonline.ro/definitie/menire> (accessed 28 February 2024).
- MIANO, D. 2018. *Fortuna. Deity and Concept in Archaic and Republican Italy*. Oxford: Oxford University Press.
- MOOSA, E. 2016. Qadi (Kadi, Kazi) In: Martin, R. (editor in chief). *Encyclopedia of Islam and the Muslim World*. Gale, 919–921.
- nafakë 2024. at: <https://gjuhashqipe.com/apps/fmgjsh3/36446> (accessed 28 February 2024).
- NIL 2008. Wodtko, D., Irslinger, Br., Schneider, C. *Nomina im Indogermanischen Lexicon*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- OREL, V. 1998. *Albanian Etymological Dictionary*. Leiden, Boston, Köln: Brill.
- PAVLOVA, N. 2003. Kam karakteristikata na sadbata v balgarskata i rumanskata lingvokultura. In: *Aktualni problemi na balkanskoto ezikoznanie*. Sofia: Faber, 104–116.
- PAVLOVA, N. 2009. Sadbata v proverbialnia fragment na balgarskia ezik. – *Balgarska rech*, XV, 1–2, 58–70.
- POKORNY, J. 2007. *An Etymological Dictionary of the Proto-Indo-European Language*. Revised and Published by the DNGHU Association.
- portion 2024. at: <https://www.etymonline.com/search?q=portion> (accessed 12 February 2024).
- RBE 2024. Rechnik na balgarskia ezik. at: <https://rechnik.chitanka.info/w/%D1%81%D1%8A%D0%B4%D0%B1%D0%B0>, (accessed 15 February 2024).
- RMJ 1961. *Rechnik na makedonskiot jazik*, T. 3. Skopje: Institut za makedonski jazik.
- RINGGREN, H. 1964. Islamic Fatalism. In: *Fatalistic Beliefs*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 52–62.
- SAHNO, S. 1994: Uroki roka: opyt rekonstrukcii „yazyka sud'by“. In: Arutyunov, N. (ed.). *Ponyatie sud'by v kontekste raznyh kul'tur*. Moskva: Nauka, 238–246.
- (s)mer-2024.at:https://starlingdb.org/cgi-bin/response.cgi?basename=\data\ie\pokorny&method_pages=substring&text_pages=970. (accessed 13 February 2024).
- Schicksal 2024. at: <https://www.dwds.de/wb/Schicksal> (accessed 12 February 2024).
- scrie 2024. at: <https://dexonline.ro/definitie/scrie> (accessed 19 February 2024).
- SEDAKOVA, I. 2013. *Balkanski motivi v ezika i kulturata na balgarite*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. M. Drinov“.
- SENECA 2024. Moral letters to Lucilius/Letter 107. at https://en.wikisource.org/wiki/Moral_letters_to_Lucilius/Letter_107 (accessed 19 February 2024).

- SHANSKIJ, N. 1971. *Kratkij etimologičeskij slovar' russkogoazyka*. Moskva: Prosveshchenie.
- short 2024. at: <http://www.fjalori.shkenca.org/> (accessed 17 February 2024).
- soartă 2024. at: <https://dexonline.ro/definitie/soartă> (accessed 20 February 2024).
- STGRBR 1943: M. Voynov, D. Dechev, Vl.Georgiev, Al. Milev, B. Gerov, M. Tonev. *Starogratsko-balgarski rechnik*. Sofiya.
- STOYKOVA, ST. 2007. *Balgarski poslovitsi i pogovorki*. Sofia: IK Kolibri.
- TBR 2009. DOBREV, I. *Akademichen tursko-balgarski rechnik*. Sofia: „Riva“.
- thënë 2024. at: <http://www.fjalori.shkenca.org/> (accessed 17 February 2024).
- TOKAREV, S. A. 2008. *Mify narodov mira. Enciklopediya*. Elektronnoe izdanie. Moskva: Izdatel'stvo «Sovetskaya Enciklopediya».
- TOPOROVA, T. 1994. Drevnegermanskije predstavleniya o sud'be. In: Arutyunov, N. (ed.). *Ponyatie sud'by v kontekste raznyh kul'tur*. Moskva: Nauka, 162–167.
- ursită 2024. at: <https://dexonline.ro/definitie/ursit%C4%83> (accessed 19 February 2024).
- USENER, H. 1896. *Götternamen: Versuch einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung*. Bonn: F. Cohen.
- VASMER, M. 1953. *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Erster Band. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- VASMER, M. 1955. *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Zweiter Band. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- VASMER, M. 1958. *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Dritter Band. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- VACHEVA-HOTEVA, M. 2000. *Govorat na selo Zarovo, Solunsko*. Sofia: Multiprint FOOD.
- VORKACHEV, S. G. 2003. Kul'turnyj koncept i znachenie. – *Trudy Kubanskogo gosudarstvennogo tekhnologičeskogo universiteta*. Ser. Gumanitarnye nauki. T. 17, vyp. 2. Krasnodar, 268–276.
- VEJSMAN, A. 1899. *Grechesko-russkij slovar*. S.-Peterburg: Izdanie avtora.
- VEZHBICKAYA, A. 2011. *Semanticheskie universalii i bazisnye koncepty*. Moskva: Yazyki slavyanskih kultur.
- VOGT, P. 2011. *Kontingenz und Zufall. Eine Ideen- und Begriffsgeschichte*. Berlin: Akademie Verlag.
- WENSINCK, A. J. 1932. *The Muslim Creed: Its Genesis and Historical Development*. Cambridge: University Press.
- WEST, M. L. 2007. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford: Oxford University Press.
- wu wei. 2024. at: https://en.wikipedia.org/wiki/Wu_wei (accessed 12 February 2024).
- Zurvanism 2024. at: <https://www.britannica.com/topic/Zurvanism> (accessed 19 February 2024).
- θέμις 2024. at: https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3AAlphabetic+letter%3D*q%3Aentry+group%3D9%3Aentry%3Dqe%2Fmis (accessed 29 February 2024).
- οπίζω 2024. at: [https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=o%28ri%2Fzw&la=greek&can=o%28ri%2Fzw0&prior=to/&d=Perseus:text:1999.04.0057:entry=o\(/risma&i=1#lexicon](https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=o%28ri%2Fzw&la=greek&can=o%28ri%2Fzw0&prior=to/&d=Perseus:text:1999.04.0057:entry=o(/risma&i=1#lexicon) (accessed 12 February 2024).

ELECTRONIC SOURCES

Albanian Explanatory Dictionary. Electronic Edition AED 1.0, at: <https://gjuhashqipe.com/>
Encyclopaedia Britannica: at: <https://www.britannica.com>
Dictionar explicativ al limbii romane: at: <https://dexonline>
Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache: at: <https://www.dwds.de/wb>
Fjalor i gjuhës së sotme shqipe: at: <http://www.fjalori.shkenca.org>
Online Etymology Dictionary: at: <https://www.etymonline.com>
Perseus Digital Library: at: <https://www.perseus.tufts.edu>
RBE 2024: at: <https://rechnik.chitanka.info/>
StarLing database: at: <https://starlingdb.org>
Wikipedia, the Free Encyclopedia at: <https://en.wikipedia.org/wiki>
Wikisource, the Free Library: at: <https://en.wikisource.org>

THE CONCEPT OF FATE AND ITS NAMING FROM A MYTHOLOGICAL PERSPECTIVE

Assoc. Prof. Maya Aleksandrova, PhD
Sofia University St. Kliment Ohridski

The paper analyses the notion “concept”, as it relates to Fate as a higher force that predetermines human life, and the personification of this force in a deity/deities. The spread and development of mythological ideas about fate in different traditions is traced. The lexicalization or naming of “fate” in different languages is examined, using linguistic, ethnolinguistic and cultural data. Common patterns are established between the words naming fate and its representations (or the deities associated with it) in the languages of Europe and the Middle East. Among the most impressive emerging patterns are those of fate as ‘a part’, ‘a share’, of fate as closely associated with the word (spoken or written), and fate as an irrevocable sentencing, fate as contingency, etc.

Key words: concept, fate, destiny, deities of fate, mythology, religion

Assoc. Prof. Maya Alexandrova, PhD
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
ORCID ID: 0000-0002-0036-2437
Faculty of Slavic studies
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Tzar Osvoboditel 15 blvd, 1504 Sofia
e-mail: maya@flora-bg.net